Томас МАНН

ТОНІО КРЕҐЕР

Новела

Зимове сонце над тісним містом здавалося за суцільною заслоною хмар тільки молочно-білястим, бляклим сяйвом. У вузеньких вуличках між будинками зі стрімкими дахами було мокро й вітряно, часом падав ніби м'який град — не крига й не сніг.

Уроки в школі, скінчилися. Школярі ватагами сипнули на бруковане подвір'я і далі крізь гратчасту хвіртку на вулицю, де швидко розходились хто праворуч, а хто ліворуч, поспішаючи на обід. Старші з гідністю притискали лівою рукою до плеча книжки, а правою вимахували, змагаючись з вітром; дрібнота весело бігла підтюпцем, так, що з-під ніг летіла на всі боки снігова каша, а шкільне причандалля торохтіло в ранцях із тюленячої шкіри. Але всі — і великі, й малі, — з глибокою шанобою в очах скидали кашкети перед вотановим капелюхом і юпітеровою бородою старшого вчителя, що статечно крокував до виходу...

— Ну, скоро ти, Гансе? — спитав Тоніо Креґер, який давно вже чекав на вулиці; усміхаючись, він рушив назустріч приятелеві, що саме з'явився з хвіртки, і, захоплений розмовою з іншими товаришами, хотів уже йти з ними.

— А що таке? — спитав той і глянув на Тоніо. — Ага, справді. Ну, ходімо, трохи погуляємо.

Тоніо замовк, і очі його посмутніли. Невже Ганс забув і аж тепер згадав, що вони домовлялися сьогодні пройтися вдвох по місту? А сам він майже цілий день радісно очікував на цю хвилину!

— Ну, бувайте! — сказав Ганс Гансен товаришам. — Я ще трохи погуляю з Креґером.

І вони завернули ліворуч, тимчасом як решта всі рушили праворуч.

Ганс і Тоніо могли пройтися після уроків, бо нікуди не поспішали, — вдома в них обідали аж о четвертій годині. Їхні батьки були великі купці, займали державні посади і мали неабиякий вплив у місті. Гансенам уже протягом кількох поколінь належали просторі склади дерева внизу над річкою, де могутні механічні пилки свистіли й сичали, розтинаючи колоди. А Тоніо був сином консула Креґера, чиї лантухи зерна, позначені чорним, широким фірмовим тавром, візники день у день возили вулицями і чий великий старий предківський будинок був найрозкішніший у цілому місті. Приятелям раз по раз доводилося скидати кашкети, зустрічаючись із знайомими, а дехто й перший вітався з чотирнадцятирічними хлопцями…

В обох ранці з книжками були закинуті через плече, і обоє були добре й тепло вдягнені: Ганс — у короткий бушлат, поверх якого на плечі й на спину спадав широкий синій комір матроски, а Тоніо — в пальто під пояс. Ганс був у данському матроському кашкеті з короткими стрічками; з-під кашкета вибивався білий, як льон, чуб. Хлопець був на диво вродливий і ставний: широкоплечий, вузький у стегнах, з ясним, відвертим поглядом сіро-блакитних очей. А в Тоніо зі смаглявого, по-південному різко окресленого обличчя під круглою хутряною шапкою темні, ледь підведені блакитними тінями очі дивилися на світ мрійливо і трохи несміливо… Рот і підборіддя в нього були незвичайно м'якої форми. Йшов він розхристано й нерівно, тимчасом як Гансові стрункі ноги в чорних панчохах ступали так пружно й чітко…

Тоніо мовчав. У нього було тяжко на серці. Насупивши розгонисті брови, витягши губи, наче збираючись свиснути, й схиливши набік голову, він дивився кудись удалину. Для нього були характерні ця постава й цей вираз обличчя.

Раптом Ганс узяв Тоніо під руку і скоса глянув на нього: він дуже добре знав, чого той такий похмурий. І хоч Тоніо якийсь час мовчав, на серці в нього зразу полегшало.

— Я не забув, Тоніо, — мовив Ганс, дивлячись під ноги, — я тільки думав, що сьогодні вже нічого не вийде, бо дуже мокро і вітряно. Мені-то байдуже, я холоду не боюся, але ти молодець, що все-таки дочекався мене. А я вже сердився, думав, що ти пішов додому…

Все тіло в Тоніо радісно затремтіло від цих слів.

— Ну, то давай пройдемо валами! — зворушено сказав він. — Млинарським і Гольштинським, і таким чином я тебе проведу додому. Нічого, що назад я йтиму сам, не біда! Іншим разом проведеш ти мене.

Власне, він не дуже вірив Гансові, бо добре відчував, що для того ця прогулянка й наполовину не така важлива, як для нього самого. Але бачив: Ганс кається, що забув про домовленість, і прагне помиритися. А Тоніо аж ніяк не хотів ухилятися від примирення…

Річ у тім, що він любив Ганса Гансена і вже чимало через це вистраждав. Той, хто дужче любить, завжди в підлеглому становищі і мусить страждати, — душа чотирнадцятирічного хлопця вже засвоїла від життя цю просту й жорстоку науку; але він був так створений, що задоволено відзначав цей досвід, ніби внутрішньо занотовував його, навіть до певної міри радів йому, хоч сам ніколи ним не керувався і ніяких практичних висновків з нього не робив. Така вже в нього була натура, що ця наука здавалася йому куди важливішою і цікавішою за ті знання, які він мусив опановувати в школі; навіть під час уроків, у класі з готичним склепінням, він здебільшого віддавався думкам про цей свій життєвий досвід, намагаючись якнайповніше його відчути й обміркувати. І серце його сповнювала така ж радість, як тоді, коли він ходив по кімнаті зі скрипкою (бо він грав на скрипці), видобуваючи з неї найніжніші звуки, на які тільки здатна була його рука, і ті звуки

зливалися з хлюпотом водограю, що весело витанцьовував у садку, під розлогим гіллям старого горіха…

Водограй, старий горіх, скрипка й морська далечінь Балтійського моря, літні мрії якого йому вдавалося підслухати під час канікул, — ось те, що він любив, чим, так би мовити, себе оточував, серед чого проходило його внутрішнє життя і що дуже добре вкладалося у вірші. І справді, все це раз по раз оживало у віршах, які часом складав Тоніо Креґер.

Чутка про те, що в Тоніо Креґера є зошит із його власними віршами, поширилася через його ж таки необачність і дуже зашкодила йому в очах шкільних товаришів і вчителів. З одного боку, синові консула Креґера здавалося, що ганити людину за віршування — нерозумно й підло, і він зневажав за це товаришів і вчителів, які вже й так викликали в нього відразу своїми поганими манерами: він напрочуд швидко помічав усі їхні вади. А з другого боку, він і сам був такої думки, що писати вірші соромно, майже непристойно, і до певної міри погоджувався з тими, хто засуджував його. І все ж таки це не могло його спинити, він писав їх далі…

Оскільки він дома гайнував час, а в школі був забарливий, неуважний і на поганому рахунку в учителів, то завжди приносив додому найгірші оцінки, що дуже сердило й журило його батька, високого, ошатно вбраного добродія з задумливими блакитними очима і неодмінно з польовою квіткою в петельці. Зате мати Тоніо, його вродлива, темноволоса мати, що звалась Консуело і взагалі була зовсім не схожа на інших дам у місті, — батько привіз її колись із країни, розташованої в самому низу географічної карти, — мати нітрохи не переймалася його оцінками…

Тоніо любив свою смагляву, палку матір, яка так чудесно грала на роялі й на мандоліні, і радів з її байдужості до того, що в нього все інакше, ніж у людей. Та водночас Тоніо відчував, що в батьковому гніві куди більше гідності й самоповаги, і хоч як той лаяв його, він був у

глибині душі згоден з ним, а веселу байдужість матері вважав трохи несолідною. Часом він думав десь так: "Хай я вже який є, такий є, недбалий, упертий, думаю про те, що нікого більше не цікавить, не хочу й не можу виправитися. Принаймні за це мене треба лаяти й карати, а не відбуватися музикою та поцілунками. Ми ж не цигани із зеленого шатра, а порядні люди, консул Креґер, родина Креґерів..." Не раз він навіть питав себе: "Чому я не такий, як усі, не ладнаю зі світом, дратую вчителів, не можу зійтися з товаришами? Адже вони добрі учні, те, що звуть "золотою серединою". Вчителі їм не здаються смішними, вони не пишуть віршів і думають тільки про те, про що належить думати і що можна висловити вголос. Якими вони, мабуть, відчувають себе порядними, геть з усім і з усіма згідними! І як це, мабуть, приємно... А хто я такий і що зі мною буде далі?"

Ця звичка Тоніо міркувати про себе і про своє ставлення до життя грала неабияку роль у його любові до Ганса Гансена. Він любив Ганса найперше за його красу, а ще тому, що той у всьому був його цілковитою протилежністю. Ганс чудово вчився, а крім того, мав здорову, веселу натуру, їздив верхи, захоплювався гімнастикою, плавав як риба і був загальним улюбленцем. Учителі ставилися до нього майже ніжно, називали його на ім'я і всіляко виявляли йому свою прихильність, товариші запобігали перед ним, чужі люди, — і чоловіки, й жінки, — спиняли його на вулиці, гладили по білявому чубові, що вибивався в нього з-під данського матроського кашкета, й казали:

— Добрий день, Гансе Гансене, який же в тебе гарний чуб! Ну як, ти ще й досі перший учень у класі? Молодець! Вітай своїх тата й маму...

Такий був Ганс Гансен, і Тоніо Креґер, відколи знав його, завжди, коли дивився на нього, відчував тугу, заздрісну тугу, що гніздилася десь угорі в грудях і палила йому серце. "Хто ще має такі блакитні очі, як ти, — думав Тоніо, — хто ще живе в такій злагоді, в такій щасливій єдності з цілим світом! Завжди ти робиш щось порядне, за що кожен тебе похвалить. Приготувавши уроки, ти або йдеш на манеж, або щось випилюєш із дерева, навіть під час канікул на морі то плаваєш, то

веслуєш, то стоїш біля вітрила, поки я марную час, без діла вилежуюся на піску, видивляючись на таємничі, мінливі марева, що перебігають по обличчі моря. Того в тебе такі ясні очі. Якби я був такий, як ти..."

Та він не пробував стати таким, як Ганс Гансен, а може, не дуже й прагнув цього. Проте, лишаючись самим собою, він до болю хотів, щоб Ганс любив його, і по-своєму домагався його любові — повільно, щиро, самовіддано, болісно й сумно, але то був сум, що пече і ятрить серце дужче, ніж палка пристрасть, якої можна було б сподіватися від нього, зважаючи на його південний вигляд.

І домагався він не зовсім даремно, бо Ганс, — до речі, він бачив, що Тоніо де в чому його переважає, скажімо, вміє легко й гарно висловити навіть найскладніші думки, — Ганс дуже добре розумів, що має тут справу з незвичайно сильним і ніжним почуттям до себе, і вмів бути вдячним, завдаючи Тоніо великої втіхи своєю прихильністю, але й великої муки: Тоніо спізнав і ревність, і розчарування, і біль від марних зусиль зав'язати з Гансом духовну єдність. Бо дивно, що Тоніо, який заздрив душевному складові Ганса Гансена, постійно пробував перетягти його у світ своїх власних зацікавлень, але це вдавалося йому хіба що на коротку мить, та й то не зовсім...

— Я оце прочитав чудесну, дивовижну річ, — сказав Тоніо.

Йдучи, вони їли з одного мішечка фруктові карамельки, куплені за десять пфенінгів у крамаря Іверсена на Млинарській.

— Ти повинен прочитати її, Гансе, це "Дон Карлос" Шиллера... Я тобі дам її, якщо хочеш...

— Та ні, Тоніо, не треба, це все не для мене, — відповів Ганс Гансен. — Краще я собі читатиму книжки про коней. Аби ти побачив, які там прекрасні ілюстрації! Я тобі покажу, як прийдеш до мене. То миттєві знімки. На них видно, як коні біжать клусом, учвал, як вони беруть

перепони, — в усіх позиціях, яких звичайно не встигаєш помітити через швидкість.

— Справді? — ввічливо мовив Тоніо. — Так, це гарно. А що стосується "Дон Карлоса", то щось краще навіть важко собі уявити. Там є такі місця, ось побачиш, такі чудові, що тебе аж кидає, ніби вибух...

— Ніби вибух? — перепитав Ганс Гансен. — Як так?

— Ну, наприклад, місце, де король плаче, бо маркіз обдурив його... А маркіз обдурив його тільки задля принца, розумієш, якому він приніс себе в жертву. І ось із кабінету в приймальню доходить чутка, що король плакав. "Плакав? Король плакав?" Усі придворні збентежені до краю, а тебе аж морозом проймає, бо то страшенно твердий, суворий король. І стає так зрозуміло, чого він плакав, і мені, скажімо, шкода його куди більше, ніж принца й маркіза обох разом. Він завжди такий самітний, ніхто його не любить, і ось йому здалося, що він знайшов людину, а та людина зрадила його...

Ганс Гансен заглянув збоку в обличчя Тоніо, і щось у тому обличчі, видно, спонукало його поставитись прихильніше до порушеної теми, бо він знов узяв Тоніо під руку й спитав:

— І як же він зрадив його, Тоніо?

Тоніо пожвавішав.

— Річ у тому, — почав він, — що всі листи в Брабант і у Фландрію...

— А ось іде Ервін Їмерталь, — мовив Ганс.

Тоніо замовк. "Щоб він провалився, той Ервін Їмерталь! — подумав він. — Наче навмисне принесло його заважати нам! Ще прилипне до нас і цілу дорогу говоритиме про верхову їзду..."

Бо Ервін Їмерталь також учився їздити верхи. Він був сином директора банку і жив тут, за міською брамою. Клишоногий, із навскіс прорізаними очима, він ішов алеєю їм назустріч, уже без ранця.

— Привіт, Їмерталю! — вигукнув Ганс. — Я домовився з Креґером трохи пройтися після уроків...

— А мені треба в місто, дещо купити, — відповів Їмерталь. — Але я трохи проведу вас. Що це, карамельки? Дякую, кілька з'їм. Завтра в нас знов урок, Гансе. — Він мав на увазі урок верхової їзди.

— Чудово! — мовив Ганс. — Знаєш, тепер мені куплять шкіряні гамаші, бо останнього разу я одержав п'ятірку за вправи з їзди.

— А ти не ходиш на манеж, Креґере? — спитав Їмерталь, і очі в нього стали ніби дві блискучі щілинки.

— Ні, — якось невпевнено озвався Тоніо.

— Ти б, Креґере, попросив батька, щоб він і тобі дозволив учитись їздити верхи, — сказав Ганс.

— Добре, — квапливо і водночас байдуже погодився Тоніо. На мить у нього здавило горло від того, що Ганс назвав його на прізвище; видно, Ганс відчув це, бо зразу ж пояснив:

— Я назвав тебе так, бо в тебе якесь безглузде ім'я. Ти вже пробач мені, але я терпіти його не можу. Тоніо... Та це взагалі не ім'я. А втім, ти ж не винен, що так звешся.

— Тебе, мабуть, назвали так тільки тому, що це звучить по-іноземному і якось незвичайно, — мовив Їмерталь, удаючи, що йому шкода Тоніо.

В Тоніо затремтіли губи. Але він опанував себе й сказав:

— Так, ім'я справді безглузде, я б сам волів називатися Генріхом чи Вільгельмом. Їй-Богу. Думаєте — ні? Мене так охрестили на честь материного брата Антоніо. Адже моя мати не тутешня...

Він замовк. Супутники його завели мову про коней і про кінську збрую. Ганс узяв Їмерталя під руку і говорив так жваво, з такою цікавістю, якої б у нього ніколи не викликав "Дон Карлос"... Часом у Тоніо тремтіло підборіддя й починало лоскотати в горлі, і він насилу стримувався, щоб не заплакати.

Ганс терпіти не може його імені — що тут уже вдієш? Сам він звався Гансом, Їмерталь — Ервіном; добре їм, це загальновизнані імена, ними нікого не здивуєш. А "Тоніо" звучить по-іноземному, незвичайно. Так, хоче він чи не хоче, а в ньому все якесь незвичайне, тому він самітний, чужий іншим людям, хоч він же не циган із зеленого шатра, а син консула Креґера, з роду Креґерів... Але чому Ганс називав його Тоніо, поки вони були самі, а тільки-но до них приєднався третій, почав соромитись його? Часом Ганс був близький йому, був його приятелем, це так. "І як же він зрадив його, Тоніо?" — спитав Ганс і взяв його під руку. Та коли зразу ж по тому з'явився Їмерталь, він усе-таки відітхнув з полегкістю, залишив його й ні за що дорікнув йому чужоземним ім'ям. Як тяжко все це бачити й розуміти!.. Власне, Ганс Гансен ставився до нього досить приязно, коли вони були вдвох, Тоніо знав це. Та як тільки приходив хтось третій, Ганс соромився його, жертвував ним для іншого. І Тоніо знов був самітний. Він згадав про короля Філіппа. Король плакав...

— О Боже, що я собі думаю! — вигукнув Їмерталь. — Мені справді давно вже час бути в місті! Ну, бувайте, дякую за карамельки!

Він вискочив на лавку, яку вони саме поминали, пробіг по ній і підтюпцем подався дорогою на своїх кривих ногах.

— Мені подобається Їмерталь! — з притиском мовив Ганс. Як усі пещені, самовпевнені люди, він оголошував про свої симпатії і антипатії так, наче робив слухачам велику ласку.

Потім він знов почав говорити про уроки верхової їзди, бо встиг так захопитися цією темою, що не міг спинитися. До того ж уже було недалеко й до гансенівського будинку: дорога валами забирала небагато часу. Вони притримували шапки й нахиляли голови, ховаючи обличчя від рвучкого мокрого вітру, що хрипів і стогнав у голому вітті дерев. Ганс Гансен усе говорив, а Тоніо лише зрідка озивався вимушеним "ох" чи "так"; його вже не тішило навіть те, що Ганс, заполонений розмовою, знов узяв його під руку, бо це була тільки удавана близькість, яка нічого не означала.

Неподалік від станції вони звернули з валу, подивилися на поїзд, який у незграбному поспіху прогуркотів повз них, порахували знічев'я вагони й помахали чоловікові, що, по самі вуха закутаний у кожух, сидів на тамбурі останнього вагона. На Лінденплаці, перед віллою гуртового торговця Гансена, вони зупинилися, і Ганс наочно показав, як приємно кататися на хвіртці під скрегіт завісів. Потім він попрощався.

— Ну, мені вже треба йти. До побачення, Тоніо. Другого разу я тебе проведу додому, будь певен.

— До побачення, Гансе, — відповів Тоніо, — ми гарно прогулялися.

Вони потиснули один одному руки, мокрі й вимащені іржею від хвіртки. Та коли Ганс глянув у вічі Тоніо, на його вродливому обличчі майнуло ніби каяття.

— До речі, я найближчими ж днями прочитаю "Дон Карлоса"! — швидко мовив він. — Ця історія з королем у кабінеті, мабуть, дуже цікава! — Потім він засунув ранець під пахву й побіг через палісадник до ґанку. На порозі він ще раз озирнувся й кивнув головою.

І Тоніо Креґер у радісному, піднесеному настрої пішов додому. Вітер дув у спину, але йому не тільки через це було легко йти.

Ганс прочитає "Дон Карлоса", і в них буде щось спільне, про що ніхто вже не зможе закинути й своє слово, ні Ймерталь, ні будь-хто інший! Як добре вони розуміють один одного! Хтозна, може він ще й намовить колись Ганса писати вірші?.. Ні, краще не треба! Хай Ганс не стає схожим на нього, а лишається самим собою, дужим і веселим, яким його люблять усі, а найбільше він, Тоніо! А те, що він прочитає "Дон Карлоса", йому все-таки не зашкодить. І Тоніо пройшов під старою, присадкуватою міською брамою, поминув пристань і рушив нагору стрімкою, вітряною, мокрою вулицею до батьківського будинку. Серце його жило: воно було сповнене туги, сумної заздрості, легенької зневаги і невинного блаженства.

—

У шістнадцять років Тоніо Креґер полюбив біляву Інґу, Інґеборґ Гольм, дочку доктора Гольма, що жив на Ринковому майдані, там, де красувався високий, кількаярусний, оздоблений готичним стилем колодязь.

Як це сталося? Він і раніше бачив Інґу сотні разів, проте одного вечора побачив її в особливому освітленні, коли вона, розмовляючи з товаришкою, весело засміялася, схилила набік голову, якось по-своєму поправила волосся своєю не дуже вузенькою, не вельми тендітною, ще майже дитячою рукою, блиснувши ліктем, з якого зсунувся білий серпанковий рукав, почув, як вона по-своєму вимовила якесь слово, звичайне слово, але в голосі її забриніли теплі нотки, — і його серце сповнилося захватом, куди більшим, ніж тоді, як він, бувало, ще зеленим хлопчаком дивився на Ганса Гансена.

Того вечора він поніс із собою її образ: товсті, біляві коси, продовгуваті усміхнені блакитні очі й ледь помітне ластовиння на носі.

Він не міг заснути, йому все вчувалися теплі нотки в її голосі, він спробував тихо відтворити інтонацію, з якою вона вимовила те звичайне слово, і здригнувся. Досвід підказав йому, що це любов. І хоч він добре знав, що любов завдасть йому багато мук, горя і приниження, що вона до того ж порушить мир у його серці, заселить його мелодіями і в нього вже не буде того спокою, який потрібен, щоб добре обміркувати всі подробиці і потім у затишку викувати з них цілість, — хоч він знав це, а все ж прийняв її радісно, віддався їй весь і почав плекати її всіма силами своєї душі, бо знав ще й інше: той, хто любить, живе багатим, повним життям, а йому дужче хотілося жити багатим, повним життям, аніж кувати в затишку якусь цілість…

Так Тоніо Креґер закохався у веселу Інґу Гольм, і сталося це в порожній вітальні консульші Густеде, якій того вечора випало влаштовувати в себе урок танців; ті уроки відбувалися по черзі в будинках найвизначніших родин міста, і відвідували їх тільки нащадки тих родин, щоб навчатися там танців і добрих манер. З цією метою із Гамбурга раз на тиждень приїздив учитель танців Кнаак.

Звався він Франсуа Кнаак. І що то був за чоловік!

— J'ai l'honneur de me vous représenter, — казав він, — mon nom est Knaak…[1]

І вимовляти це треба не тоді, коли вклоняєшся, а коли вже випростаєшся, — не дуже голосно, але чітко. Не щодня випадає відрекомендовуватись по-французькому, але той, хто вміє зробити це ввічливо і бездоганно, тим більше не осоромиться рідною мовою.

Як же чудово облягав ситі стегна пана Кнаака чорний шовковистий сюртук! Штани м'якими складками спадали на лаковані черевики, оздоблені широкими атласними бантами, а карі очі його дивилися на світ, стомлені щасливим усвідомленням своєї власної незвичайної краси…

Пан Кнаак просто пригнічував усіх своєю надмірною впевненістю і доброзвичайністю. Він підходив до господині дому, — а ніхто не вмів ходити так, як він: пружно, гнучко, плавно, велично, — схилявся перед нею в поклоні й чекав, поки та подасть йому руку. Потім тихо дякував, відступав назад, обертався на лівій нозі, наче на пружині, приставляв до неї праву ногу з витягненим носком, клацнувши закаблуками, і йшов геть; стегна в нього ледь погойдувалися...

З вітальні, де сидять гості, треба виходити задки, кланяючись їм: подаючи стілець, не можна тягти його чи хапати за ніжку, а треба нести, взявши за спинку, й нечутно опускати на підлогу. Не годиться стояти, склавши руки на животі й висунувши кінчик язика; а якщо вже хтось дозволяв собі таку позу, пан Кнаак умів так його перекривити, що бідолаха довіку не міг згадати про неї без відрази...

Такі були уроки добрих манер. Що ж до танців, то тут пан Кнаак був ще більшим майстром. У вітальні, звідки виносили всі меблі, засвічували газову люстру й свічки на каміні. Підлогу посипали тальком, і мовчазні учні ставали півколом. А в сусідній кімнаті, за завісами, сиділи на плюшевих кріслах матері й тітки і в лорнетки дивилися, як пан Кнаак, зігнувшись і двома пальцями притримуючи поли сюртука, пружно підстрибує, показуючи учням окремі фігури мазурки. Якщо ж він хотів остаточно вразити публіку, то раптово, без будь-якої поважної причини, відривався від підлоги, неймовірно швидко перебирав ногами, мов натягненими струнами, після чого з приглушеним, але все-таки жахливим гуркотом повертався на землю...

"Ну й мавпа ж", — думав Тоніо Креґер. Але він добре бачив, що Інґа Гольм, весела Інґа, не раз зачаровано стежила за рухами пана Кнаака, і вже саме це змушувало його з певною пошаною ставитися до того тіла, яке так чудово слухалось свого господаря. А яким спокійним і незворушним поглядом дивився пан Кнаак! Очі його не зазирали в сутність речей, де так багато складного й прикрого; вони знали тільки одне: що вони карі й гарні. Тому він і тримався так гордовито! Звичайно, треба бути не дуже розумним, щоб так крокувати, як він; зате таких

людей люблять, отже, вони варті любові. Тоніо чудово розумів, чому Інґа, білява, мила Інґа, так захоплено дивиться на пана Кнаака. Невже жодна дівчина ніколи не буде дивитися так на нього, Тоніо?

Чого ж, було й таке. Ось хоча б Маґдалена Вермерен, дочка адвоката Вермерена, дівчина з ніжними устами і великими темними блискучими очима, завжди поважними й задумливими. Танцюючи, вона часто падала; та коли надходила черга дамам вибирати кавалерів, вона завжди вибирала його. Вона знала, що Тоніо пише вірші, навіть двічі просила показати їх і часто, похиливши голову, здалеку дивилась на нього. Але що йому було до того? Він любив Інґу Гольм, біляву, веселу Інґу, яка напевне зневажала його за те, що він складає вірші… Він дивився на неї, на її довгасті блакитні очі, в яких світилося щастя і глузлива посмішка, і в грудях у нього пекло, серце стискала тужна заздрість, гірка, болісна свідомість того, що його знехтувано, що він довіку буде їй чужий…

— Перша пара, en avant![2] — вигукнув пан Кнаак. Немає слів, щоб описати, як чудесно цей чоловік говорив у ніс.

Вони саме розучували кадриль, і Тоніо Креґер, на превеликий свій жах, опинився в одному каре з Інґою Гольм. Він як тільки міг уникав її і все ж таки щоразу опинявся поруч з нею; він забороняв своїм очам дивитися на неї, і все ж таки погляд його весь час був спрямований у її бік… Ось вона руч-об-руч з рудим Фердинандом Маттісеном, ковзаючи підлогою, підбігла, відкинула коси за спину і, важко дихаючи, зупинилась навпроти нього; піаніст, пан Гайнцельман, ударив кістлявими пальцями по клавішах, пан Кнаак дав команду, і кадриль почалася.

Інґа рухалась перед ним туди й сюди, вперед і назад, то плавно посувалася, то кружляла, мов вихор, часом до нього долинав запах, що йшов від її кіс, а може, від легкої білої сукні, і погляд його ставав дедалі похмуріший. "Я кохаю тебе, люба, мила Інґо", — подумки проказував він, вкладаючи в ці слова весь свій біль, бо вона була така захоплена

танцем, що зовсім його не помічала. Він пригадав чудовий вірш Шторма: "Хай я засну, а ти іди в танок". Його мучила ця принизлива безглуздість: людина кохає, а її примушують танцювати...

— Перша пара, en avant! — вигукнув пан Кнаак, бо мала початися нова фігура. — Compliment! Moulinet des dames! Tour de main![3]

Годі описати, як витончено він ковтав німе "e" у слові "de".

— Друга пара, en avant!

Це вже стосувалося Тоніо Креґера і його дами.

— Compliment!

І Тоніо Креґер уклонився.

— Moulinet des dames!

І Тоніо Креґер, похиливши голову, нахмуривши брови, поклав руку на руки чотирьох дам, на руки Інґи Гольм, і почав танцювати "moulinet".

Усі навколо захихотіли, засміялися. Пан Кнаак прибрав балетну позу, що мала означати стилізований жах.

— Боже мій! — вигукнув він. — Зупиніться! Зупиніться! Креґер уплутався між дам! En arriére[4], панно Креґер, назад, fi donc![5] Усі зрозуміли, крім вас. Швидко! Ну! Назад, назад! — Він витяг жовту шовкову хусточку і погнав нею Тоніо Креґера на місце.

Усі реготали, — хлопці, дівчата, дами за завісою, — бо пан Кнаак зробив з цієї маленької події смішну виставу і всі розважалися, наче в

театрі. Тільки пан Гайнцельман з пісною, діловитою міною чекав, коли можна буде грати далі; на нього дотепи пана Кнаака вже не впливали.

І знов почалась кадриль. Потім оголосили перерву. Покоївка принесла тацю, на якій побрязкували скляночки з виновим желе, а в її кільватері йшла куховарка з цілою горою пундиків. Але Тоніо Креґер тихенько вийшов у коридор і став там, заклавши руки за спину, перед вікном зі спущеними жалюзі, не подумавши, що крізь ті жалюзі нічого не можна побачити, отже, смішно стояти й прикидатися, наче ти дивишся на вулицю.

Проте він стояв і дивився у свою душу, де було стільки горя і туги. Чому, чому він тут? Чому він не сидить біля вікна у своїй кімнаті й не читає "Іммензее" Шторма, час від часу поглядаючи у повитий вечірнім сутінком садок, де важко порипує старий горіх? Там його місце. Хай інші танцюють весело і спритно!.. Ні, ні, його місце все-таки тут, поблизу від Інґи, хай навіть він стоїть сам далеко від неї і пробує крізь гомін, брязкіт і сміх у вітальні розрізнити її голос, у якому бринить тепло і радість життя. Які в тебе милі, довгасті очі, блакитні й усміхнені, білява Інґо! Але такою гарною і веселою, як ти, можна бути тільки тоді, коли не читаєш "Іммензее" і не пробуєш сам створити щось подібне; в цьому вся біда!..

Вона повинна прийти! Повинна помітити, що його немає, повинна відчути, що з ним робиться, повинна непомітно вийти слідом за ним, покласти руку йому на плече й сказати: "Ходи до нас, не сумуй, я кохаю тебе". І він прислухався, чи не почує її ходи позад себе, напружено, з нерозважною надією, чекав, що вона таки з'явиться. Але вона, звичайно ж, не з'явилася. Такого не буває в житті.

Чи й вона сміялася з нього, як усі? Так, сміялась, хоч як би йому хотілося заперечити це задля себе самого і задля неї. А він же вплутався в "moulinet de dames" тільки тому, що був весь заполонений нею. Та яке це має значення? Але, може, колись вони перестануть сміятися з нього! Адже взяв недавно один журнал його вірші, хоч так і не встиг їх

надрукувати, тому що закрився. Настане день, коли до нього прийде слава, коли друкуватимуть усе, що він напише, і тоді побачимо, чи не справить це якогось враження на Інґу Гольм… Ні, не справить, аніякісінького, це вже напевне. На Маґдалену Вермерен, що завжди падає, — на ту справить. Але не на Інґу Гольм, не на блакитнооку, веселу Інґу. Отже, всі його надії даремні?..

Серце Тоніо Креґера болісно стислося від цієї думки. Як тяжко відчувати, що в твоїй душі грають і тужать дивовижні сили, і водночас знати, що ті, до кого вони тягнуться, чужі їм у своїй веселій неприступності. Та хоч він самітно і безнадійно стояв перед спущеними жалюзі і в своєму горі прикидався, ніби може щось побачити крізь них, усе-таки він був щасливий. Бо серце його в цей час жило. Воно палко і тужно билося для тебе, Інґеборґ Гольм, і душа Тоніо Креґера в блаженному самозреченні приймала в себе твою біляву, ясну, весело-буденну маленьку істоту.

Не раз стояв він з розпашілим обличчям десь на самоті в кутку, куди ледь-ледь долинала музика, запах квіток і дзенькіт чарок, намагаючись у віддаленому святковому гомоні розрізнити твій дзвінкий голос, страждав через тебе і все-таки був щасливий. Не раз йому було тяжко на серці через те, що з Маґдаленою Вермерен, яка завжди падала, він мав про що розмовляти, що вона його розуміла, переймалась його настроєм і коли він був веселий, і коли був поважний, а білява Інґа, навіть як він сидів коло неї, була чужа й далека йому, бо мова, якою він говорив до неї, була не її мовою. І все-таки він був щасливий. Бо щастя, казав він собі, полягає не в тому, що тебе люблять; це дає задоволення, змішане з почуттям огиди, тільки марнославним натурам. Бути щасливим означає любити та ще, може, ловити короткі, облудні хвилини наближення до того, кого любиш. І він записав у серці цю думку, зважив і відчув її до кінця.

"Вірність! — думав Тоніо Креґер. — Я буду вірний тобі, любитиму тебе, Інґеборґ, поки й життя мого!" Ось які добрі були в нього наміри. І все ж якийсь боязкий, сумний голос нашіптував йому, що забув же він

зовсім Ганса Гансена, хоч бачив його щодня... А найгірше, найогидніше було те, що цей тихий і лукавий голос казав правду: минув час, і настав той день, коли Тоніо Креґер уже не був готовим так безоглядно віддати своє життя за веселу Інґу, як колись, бо він відчував у собі бажання й силу доконати багато чого важливого в цьому світі — звичайно, по-своєму.

І він обережно кружляв навколо олтаря, на якому палало чисте, невинне полум'я його кохання, ставав перед ним навколішки, роздимав і підтримував те полум'я на всі лади, бо хотів бути вірним. Та минуло ще трохи часу, і воно непомітно, без спалахів і тріску, погасло.

Але Тоніо Креґер ще довго стояв перед погаслим олтарем, здивований і розчарований тим, що вірності на землі не буває. Потім знизав плечима й пішов своєю дорогою.

—

Він ішов дорогою, якою йому судилося йти, йшов трохи недбалою і нерівною ходою, насвистуючи, схиливши набік голову, вдивляючись у далечінь, і коли він часом і збивався на манівці, то тільки тому, що для багатьох узагалі не буває рівної дороги. Коли його питали, ким же, врешті, він хоче стати, він відповідав по-всякому, бо любив говорити (і навіть записав уже цю думку), що в ньому закладені можливості для тисячі різних форм існування, відчуваючи в глибині душі, що, власне, їх у нього зовсім немає...

Нитки, що прив'язували його до рідного міста, непомітно порвалися ще до того, як він його покинув. Старовинний рід Креґерів помалу вироджувався, занепадав, і люди мали підставу добачати підтвердження цьому також у натурі й поведінці самого Тоніо Креґера. Померла його бабуся по батькові, голова роду, а невдовзі за нею пішов на той світ і батько, високий, задумливий, ошатний добродій з польовою квіткою в петельці. Великий креґерівський будинок, разом з його

довгою, багатою історією, пустили в продаж, фірма перестала існувати. А мати Тоніо, його вродлива, палка мати, яка так чудово грала на роялі та на мандоліні і якій до всього на світі було байдуже, після закінчення річного терміну знову вийшла заміж, цього разу за музиканта, за віртуоза з італійським прізвищем, і подалася за ним у блакитну далечінь. Тоніо Креґер вважав, що це не дуже гарний вчинок; але хіба це його справа — забороняти їй? Він писав вірші і навіть не міг відповісти на запитання, ким же все-таки він думає стати в житті…

І він покинув рідне місто з кривими вуличками, де над гостроверхими дахами свистів вологий вітер, покинув водограй і старий горіх у садку, друзів своєї юності, море, яке так любив, і в нього навіть не защеміло серце. Бо він тепер став дорослий і розумний, збагнув, що з ним відбувається, і почав глузливо дивитися на банальне, простацьке середовище, в якому він так довго жив. Він цілком віддався силі, яку вважав найвищою на землі, силі, якій він був покликаний служити і яка обіцяла йому велич і шану, силі духу і слова, що, усміхаючись, панує над темним, німим життям. Він віддався їй з молодечою пристрастю, і в нагороду вона обдарувала його тим, чим могла обдарувати, а натомість безжально взяла в нього все, що завжди за це брала.

Вона вигострила його погляд і навчила складати ціну великим словам, що розпирають людям груди, відкрила йому душі людей і його власну душу, зробила його ясновидцем і показала йому сутність світу, все те приховане, що стоїть за словами і вчинками. І він побачив тільки смішне і вбоге, смішне і вбоге.

І тоді разом з мукою і пихою пізнання прийшла самотність, бо в колі простодушних і веселих, але темних на розум, його не любили: їх бентежив знак на його чолі; зате він дедалі більше знаходив насолоди в слові і в формі. Він любив казати (і це також устиг уже записати), що знання душі людської неминуче зробило б нас меланхоліками, якби радість вислову не підтримувала в нас бадьорості духу…

Він жив у великих містах і на півдні, бо сподівався, що під гарячим сонцем пишніше визріє його мистецтво; а може, це материна кров вабила його в ті краї. А що його серце було мертве без любові, то він шукав тілесних утіх, опускався в глибини хтивості і невимовно страждав від своєї пекучої провини. А може, то спадок батька, високого, задумливого, ошатного чоловіка з польовою квіткою в петельці, озивався в його серці, змушував його так страждати в тих глибинах хтивості і часом будив у ньому невиразний, тужний спогад про радощі духу: колись вони були йому такі приступні, а тепер ніякі насолоди не могли їх замінити.

Його пойняли відраза і ненависть до чуттєвості, він тужив за чистотою і мирним, порядним життям, а поки що вдихав повітря мистецтва, тепле, солодке, духмяне повітря вічної весни, в якому все ворушиться, грає і проростає в таємному розкошуванні творення. Все це призводило тільки до того, що він, безоглядно кидаючись від одної кричущої крайності до другої, від крижаних вершин духу до ненатлого полум'я чуттєвості, жив виснажливим життям, непоміркованим, розпусним, безладним життям, яке в нього самого викликало огиду. "Який хибний шлях! — часом думав він. — І як могло статися, що я з головою поринув у цей ексцентричний світ пригод? Я ж не циган із зеленого шатра, я син..."

Але в міру того як підупадало його здоров'я, вдосконалювалась його письменницька майстерність; вона ставала вибагливою, вишуканою, тонкою, філігранною, вразливою на всяку банальність і надзвичайно чутливою у питаннях такту й смаку. На його перший друкований виступ схвально і радісно відгукнулися ті, хто цінував мистецтво, бо це був добре оброблений твір, сповнений гумору і знання людських страждань. І скоро його ім'я, яке колись так гнівно вимовляли вчителі, те саме, яким він підписував свої перші вірші, звернені до горіха, до водограю і до моря, ім'я, в якому об'єдналися південь і північ, міщанське ім'я з легеньким відтінком екзотики, стало синонімом довершеності, тому що болісна глибина досвіду в нього йшла в парі з рідкісною терплячістю, із шанолюбною працьовитістю, яка, змагаючись із вибагливою

прискіпливістю смаку, допомагала йому, хай і в тяжких муках, творити чудові речі.

Він працював не так, як люди, що працюють для прожитку, — він понад усе ставив саму працю, бо як людину зовсім себе не цінував і своє значення вбачав тільки в творчості; в житті він був сірий і непоказний, ніби актор, що змив грим, — ніщо, поки він не вийде на сцену. Тоніо Креґер працював мовчки, замкнуто, непомітно для чужого ока, повний зневаги до тих мізерних людців, для яких талант — тільки мила прикраса, які, байдуже, чи вони бідні, чи багаті, чи вони ходять розкошлані й обідрані, чи хизуються зробленими на замовлення краватками, тільки про те й думають, як би щасливіше, приємніше, артистичніше влаштувати своє життя, не розуміючи того, що добрі твори постають тільки під гнітом важкого життя, що той, хто живе, — не працює, і що треба померти, щоб стати справжнім творцем.

— Я не заважатиму? — спитав Тоніо Креґер з порога майстерні. Він стояв, тримаючи капелюха в руці і навіть трохи схилившись, хоч Лизавета Іванівна була його приятелькою, від якої він не мав таємниць.

— Ну що ви, Тоніо Креґере, нащо такі церемонії! — відповіла вона з властивою для неї уривчастою інтонацією. — І так відомо, що ви добре виховані і знаєте, як треба поводитись у товаристві. — Вона всміхнулася, переклала пензлик у ліву руку, в якій тримала палітру, подала Тоніо праву і, похитавши головою, глянула йому просто у вічі.

— Так, але ж ви працюєте, — мовив він. — Дозвольте подивитися?.. О, та ви багато встигли! — І він почав роздивлятися то кольорові ескізи, прихилені до стільців обабіч мольберта, то велике, покреслене на квадрати полотно, де на поплутаному, схематичному начерку вуглиною з'явилися вже перші кольорові плями.

Це було в Мюнхені, на Шеллінґштрасе, на верхньому поверсі будівлі, що стояла в глибині двору. За широким, наче в будинках на півночі,

вікном синіло небо, щебетали пташки і сяяло сонце; молодий, солодкий подих весни, що лився крізь відчинену кватирку, змішувався з духом фіксативу і олійних фарб, яких було повно у великій майстерні. Золотаве надвечірнє світло, не зустрічаючи перешкод, заливало голий простір майстерні, безцеремонно осявало не зовсім рівну підлогу, грубий стіл під вікном, завалений пляшечками, тюбиками й пензлями, неоправлені в рами етюди на стінах без шпалер, стару шовкову ширму недалеко від дверей, яка затуляла вишукано вмебльований куточок, — спальню і водночас вітальню, почату картину на мольберті і художницю та письменника, що дивилися на неї.

Вона була десь такого віку, як і Тоніо, тобто мала трохи більше як тридцять років. На ній був синій заляпаний фарбами фартух, вона сіла на низенький ослінчик і сперлась підборіддям на руку. Її каштанове волосся, скручене в тугий вузол, по боках уже ледь посивіле, лягало на скроні м'якими хвилями, обрамляючи смагляве, незвичайно симпатичне обличчя слов'янського типу, кирпате, з широкими вилицями і маленькими чорними блискучими очима. Примруживши, вона напружено, недовірливо і водночас сердито дивилася на свою працю.

Тоніо стояв біля неї; правою рукою він уперся в бік, а лівою швидко крутив свого каштанового вуса. Його розгонисті брови напружено супились. За звичкою він тихо насвистував. Він був надзвичайно старанно й солідно вбраний, у костюм спокійного сірого кольору і суворого крою. Проте його пооране зморшками чоло, на яке просто й акуратно лягало зачесане на проділ темне волосся, нервово смикалось, а типово південні риси обличчя, що вже встигли загостритися, були ніби вирізьблені різцем, але рот був окреслений ніжно, а підборіддя виліплене так м'яко... За хвилину він провів рукою по чолі, по очах і відвернувся.

— Не треба було мені приходити, — сказав він.

— Чому це, Тоніо Креґере?

— Я щойно встав від роботи, Лизавето, і в голові в мене — як на тому полотні. Блідий контур, забруднений виправленнями начерк і кілька кольорових плям, оце й усе. Приходжу сюди і бачу те саме. Всі ті конфлікти й протиріччя, що мучили мене вдома, я знаходжу й тут, — сказав він і потягнув носом повітря. — Дивно. Якщо тебе опановує якась думка, то вона чигає на тебе всюди, навіть у повітрі ти чуєш її запах. Фіксатив і весняний дух, правда ж? Мистецтво і… так, а що друге? Тільки не кажіть "природа", Лизавето, бо це поняття охоплює все. Ні, треба було мені краще погуляти, хоч хто зна, чи й тоді мені було б легше на серці. П'ять хвилин тому, недалеко від вашого будинку, я зустрів одного свого колеґу, новеліста Адальберта. "Хай їй чорт, цій весні! — заявив він, як завжди, аґресивним тоном. — Вона завжди була і буде найгіршою порою року! Чи вам спадає хоч одна розумна думка, Креґере, чи ви можете спокійно обміркувати бодай найменшу деталь і врахувати її дію, коли вас щось лоскоче в крові найнепристойнішим чином і хвилює сила-силенна недоречних почуттів, що, як добре їх зважиш, виявляються ні до чого не придатною тривіальністю? Щодо мене, то я йду в кав'ярню. Це, бачите, нейтральна зона, яку не зачіпає зміна пір року, так би мовити, відчужена, висока сфера літератури, де до тебе приходять тільки благородні думки…" І він пішов у кав'ярню. Мені, мабуть, треба було піти з ним.

Лизавета весело засміялася.

— Дуже добре, Тоніо Креґере. "Найнепристойніший лоскіт" — це дуже добре. І він по-своєму має рацію, весною справді багато не напрацюєш. Але зараз ви побачите, як я все-таки закінчу цю маленьку річ, маленьку деталь, і врахую її дію, як сказав би Адальберт. Потім ми перейдемо до "вітальні" пити чай, і ви матимете нагоду вибалакатись, бо я ж добре бачу, що ви сьогодні — як бочка з порохом. А поки що сідайте де-небудь, он хоча б на тому ящику, коли не боїтеся за свій патриціанський одяг…

— Ох, дайте спокій моєму одягові, Лизавето Іванівно! Невже ви хочете, щоб я розгулював у подертій оксамитовій куртці або в

червоному жилеті? Митець і без того в душі авантурник. Тож треба, хай йому біс, хоч добре одягатися і поводитись як порядна людина… Ні, пороху в мені немає, — мовив він, дивлячись, як вона змішує фарби на палітрі. — Ви ж чули, що мене мучить, не дає мені працювати тільки ця проблема, це протиріччя… То про що ж ми говорили? Ага, про новеліста Адальберта і про те, який він гордий, рішучий чоловік. "Весна — найгірша пора року", — заявив він і пішов у кав'ярню. Бо треба знати, чого хочеш, правда ж? Бачите, мене теж нервує весна, теж бентежить чарівна тривіальність спогадів і почуттів, які вона викликає; тільки я не можу лаяти і зневажати її за це, і не можу тому, що мені соромно перед нею, соромно перед її чистою безпосередністю, перед її переможною молодістю. І я не знаю, чи мені заздрити Адальбертові, чи зневажати його за те, що він не розуміє цього… Справді, весною робота посувається погано, а чому? Бо прокидаються почуття. А той, хто вважає, що творець має право почувати, — той просто нічого не розуміє. Кожен справжній, чесний митець тільки посміється з такої наївності простака, — може, сумно, але посміється. Бо те, що ми кажемо, ніколи не може бути головним, це тільки матеріал, що сам собою нічого не означає, і лише холодно піднявшись над ним, митець граючись творить з нього естетичну картину. Коли те, що ви хочете сказати, надто обходить вас, надто близько лежить вам до серця, то вас напевне спіткає цілковите фіаско. Ви вкинетесь у патетику, в сентиментальність, і з ваших рук вийде щось важке, незграбне, недоладне, без іронії і запаху, нудно-банальне. Люди залишаться байдужі, а самі ви — розчаровані й зажурені… Так воно буває, Лизавето: почуття, тепле, щире почуття, завжди банальне і ні на що не придатне, мистецьку вартість має тільки роздратування і холодний екстаз зіпсованої нервової системи художника. Треба бути якимсь нелюдом, стояти десь поза цим світом, щоб дивитися цілком байдуже, ніби з якоїсь далекої далечини, на все людське, щоб зуміти чи принаймні спробувати взятися за нього, обіграти його, зобразити так, щоб у ньому відчувався смак і воно впливало на читача. Володіння стилем, формою і висловом вже само собою є передумовою такого холодного, вибагливого ставлення до всього людського, а воно ж, власне, означає певне збіднення, спустошення натури митця, бо здорове, сильне почуття — завжди

несмак, це безперечно. Митець перестає існувати, як тільки він зробиться людиною, навчиться почувати. Адальберт зрозумів це, а тому й пішов у кав'ярню, у "відчужену сферу", авжеж!

— Ну й Бог з ним, голубе, — мовила Лизавета, миючи руки в бляшаній мисці. — Вам же не обов'язково йти й собі туди.

— Ні, Лизавето, я не піду туди, але тільки з однієї причини: часом мені ще соромно перед весною, що я митець. Бачите, я інколи отримую листи, написані чужою рукою, хвалу і подяку своїх читачів, захоплені відгуки схвильованих людей. Я читаю ці листи і мимоволі буваю зворушений простими, теплими людськими почуттями, які в них викликало моє мистецтво, мені навіть стає ніби жаль наївного захвату, який промовляє з тих рядків, і я червонію від думки, яка була б розчарована ця щира людина, коли б заглянула за лаштунки, коли б вона, невинна душа, зрозуміла, що чесні, здорові, порядні люди взагалі не пишуть, не грають на сцені, не компонують музики… Але все це мені не заважає використовувати її захват, який стимулює і зміцнює мій хист, та ще й корчити страшенно поважну міну, ніби мавпа, що вдає з себе великого пана… Ох, не сперечайтеся зі мною, Лизавето! Запевняю вас, що я часто відчуваю смертельну втому, зображаючи людські почуття, яких сам не маю… І взагалі, чи митець — чоловік? Про це треба спитати жінку! Мені здається, що ми, митці, якоюсь мірою всі поділяємо долю препарованих папських співаків… Ми співаємо надзвичайно зворушливо й гарно. А самі…

— Посоромилися б, Тоніо Креґере. Ходімо краще пити чай. Вода зараз закипить, а ось вам циґарки. Ви спинилися на чоловічому сопрано, можете говорити далі. Але все-таки посоромилися б. Якби я не знала, з якою гордою пристрастю віддаєтесь ви своєму покликанню…

— Не кажіть мені про "покликання", Лизавето Іванівно! Література — взагалі не покликання, а прокляття, запам'ятайте собі. Коли ви починаєте відчувати на собі це прокляття? Рано, страшенно рано. В той час, коли ще легко жити у мирі і в злагоді з Богом і зі світом. Ви

починаєте відчувати на собі знак, свою загадкову неподібність до інших, звичайних, правильних людей, прірва іронії, невіри, опору, пізнання, почуттів, що відділяє вас від них, стає дедалі глибша, ви самітні й ніколи вже не зможете з ними порозумітися. Страшна доля! Звичайно, якщо ваше серце ще досить живе і здатне любити, щоб розуміти, яка вона страшна!.. Самолюбство виростає понад усяку міру, бо ви одні серед тисяч маєте на чолі цей знак і відчуваєте, що всі його бачать. Я знав одного геніального актора, якого в житті, поза сценою, мучила хвороблива несміливість і непевність. Так впливала на перебільшене почуття власного "я" цього чудового митця і нещасної людини відсутність ролі, сценічного завдання... Справжнього митця, не такого, для якого мистецтво тільки фах, а покликання й прокляття, легко можна впізнати серед натовпу. На його обличчі написане почуття відчуженості й окремішності, свідомість того, що його впізнали і спостерігають, якась королівська гордість і водночас збентеження. Мабуть, такий вираз можна побачити на обличчі володаря, коли він переодягнений проходить у юрбі. Але йому не допоможе ніяке перевдягання, Лизавето! Перевдягайтесь як хочете, вбирайтеся, як аташе чи гвардійський лейтенант у відпустці, — вам досить звести очі й сказати одне слово — і кожен зрозуміє, що ви не людина, а щось чуже, стороннє, інакше...

Але що таке митець? На жодне запитання людство не відповідає так мляво, одноманітно, як на це. "Людина, що має такий хист", — покірно кажуть простаки, які відчувають на собі вплив митця, а оскільки вони наївно уявляють, що радісний і високий вплив повинен мати таке ж радісне й високе джерело, то нікому з них і на думку не спадає, що то може бути дуже сумнівний, дуже небезпечний "хист"... Відомо, що митці дуже вразливі, але й відомо також, що вразливість звичайно не властива людям з чистим сумлінням і досить обґрунтованим почуттям власної гідності... Розумієте, Лизавето, в глибині душі — звісно, в плані духовному — я маю до типу митця не меншу підозру, ніж будь-хто з моїх шановних предків там, на півночі, в тісному, старому місті, мав би до якогось штукаря чи дрібного актора, що зайшов би в наш дім. Слухайте далі. Я знаю одного банкіра, сивого ділка, який має хист новеліста. На

дозвіллі він пише новели, і деякі з них справді чудові. І незважаючи — я свідомо кажу "незважаючи" — на ці високі нахили, репутація в нього не зовсім бездоганна; навпаки, він досить довго просидів у в'язниці, і з вагомих причин. Якраз у в'язниці він і усвідомив своє обдарування, і враження з того часу стали основним мотивом усіх його новел. Звідси можна зробити висновок, хай трохи сміливий, що треба пожити у якомусь виправному закладі, щоб стати письменником. Але хіба тут же не виникає підозра, що джерел його творчості треба шукати не стільки в переживаннях, винесених з в'язниці, скільки в тому, що привело його туди? Банкір, що пише новели, — рідкість, правда ж? Але порядного, бездоганного, солідного банкіра, що пише новели, взагалі не буває… Ви ось смієтеся, а я все-таки не зовсім жартую. Немає на світі болісніші проблеми, ніж проблема художньої творчості і її впливу на людей. Візьміть, наприклад, дивовижний твір найтиповішого і тому найвпливовішого митця, такий хворобливий, в основі своїй двозначний твір, як "Трістан і Ізольда", і простежте, як він впливає на молоду, здорову людину з цілком нормальними почуттями. Ви побачите піднесення, прилив сил, гарячий, щирий захват, може, навіть потяг до власної "художньої" творчості… Бідолашний дилетант! У нас, митців, усе це має зовсім інший вигляд, такий, як йому з його "гарячим серцем" і "щирим ентузіазмом" і не снилося. Я бачив митців, оточених захопленою молоддю, яка молилася на них, а я про них таке знав… У всьому, що стосується мистецтва, його походження, умов його виникнення і побічних явищ, які його супроводжують, доводиться робити дедалі нові й нові, дивовижні відкриття.

— Робити ці відкриття в інших митцях, Тоніо Креґере, чи, пробачте мені, не тільки в інших?

Він мовчав, нахмуривши свої розгонисті брови і щось тихо насвистуючи.

— Давайте свою чашку, Тоніо. У вас дуже рідкий чай. І візьміть ще одну циґарку. Між іншим, ви й самі добре знаєте, що не обов'язково дивитися на речі так, як дивитесь ви…

— Це відповідь Горація, люба Лизавето. "Це означало б дивитися на речі надто пильно", правда ж?

— Ні, я тільки хочу сказати, що на них можна дивитися інакше, Тоніо Креґере. Я просто немудра жінка, що малює картини, і коли я взагалі знаходжу якесь заперечення вам, коли мені вдається хоч трохи захистити від вас ваше власне покликання, то, звичайно, не тому, що висловлюю якісь нові для вас думки, — я тільки нагадую вам те, що ви й самі добре знаєте… Отже, вважати, що література очищує і освячує людину, що пізнання і слово втишує пристрасть, що література — це шлях для всерозуміння, всепрощення і любові, що мова має спасенну владу, що дух письменника — це взагалі найблагороднішій вияв людського духу, що літератор — довершена людина, святий — словом, дивитися так на речі, означає дивитися на них не досить пильно?

— Ви маєте право так говорити, Лизавето Іванівно, про твори ваших письменників, бо російська література справді варта найбільшої пошани, це та свята література, про яку ви казали. Але я враховував і ваші можливі заперечення, вони також частка того, про що я сьогодні думаю. Подивіться на мене. Який у мене вигляд? Я не надто веселий, правда? Постарілий, стомлений, обличчя загострилося, еге ж? Ну от — вертаюся до "пізнання", про яке ви казали, — такий вигляд і повинна мати людина, від природи схильна вірити в добро, лагідна, зичлива і трохи сентиментальна, але яку до краю змучили й виснажили психологічні прозріння. Не піддаватися світовій скорботі, спостерігати, помічати, засвоювати навіть найболючіше і водночас бути в гарному настрої, тішитися свідомістю своєї моральної переваги над огидною вигадкою, що зветься буттям. Авжеж! А все ж таки часом, незважаючи на всю вашу радість вислову, вам стає тоскно. Все зрозуміти — означає все пробачити? Не певен. Є ще те, що я зву "огидою пізнання", Лизавето: стан, в якому людині досить побачити якусь річ наскрізь, щоб відчути до неї смертельну огиду, а не змиритися з нею, це хвороба датчанина Гамлета, типового літератора. Він знав, як то бути покликаним пізнавати, але не бути народженим для цього. Провидіти це крізь сльози, викликані почуттям, пізнавати, помічати, спостерігати і з

усмішкою відкладати спостереження про запас навіть у ті хвилини, коли твої руки сплітаються з іншими руками, уста шукають інших уст, коли погляд затуманює жага, — це огидно, Лизавето, підло, обурливо… Але який сенс обурюватись?

Другий бік усього цього, такий же неприємний, — пересиченість, байдужість, стомлено-іронічне ставлення до кожної істини, бо ж відомо, що ніде в світі не панує така мовчазна безнадія, як серед розумних людей, що пройшли крізь вогонь і воду. Всяке пізнання тут оголошують застарілим і нудним. Спробуйте висловити якусь істину, що її ви, може, вибороли з молодечою радістю, і вашу простацьку обізнаність винагородять зневажливим пирханням… Ох, Лизавето, як же стомлює література! Запевняю вас: ваш скептицизм, вашу стриманість люди можуть охрестити просто дурістю, коли насправді ви тільки горді й легкодухі… Це щодо "пізнання". А щодо "слова", то тут, мабуть, ідеться не стільки про спасіння, як про замороження почуттів, про законсервовування їх у кризі. Справді, є щось нестерпно холодне і обурливо зухвале в цьому швидкому, легковажному вбивстві почуття літературною мовою. Якщо серце у вас переповнене, якщо ви надто захоплені якимось солодким чи високим переживанням, — що може бути простіше? — підіть до літератора, і він швиденько все залагодить. Проаналізує і сформулює ваш випадок, знайде йому назву, викладе його, одягне в слова, раз назавжди впорається з ним, зробить так, щоб ви цілком збайдужіли до свого переживання, і навіть не вимагатиме від вас подяки. Вам стане легше на серці, ви охолонете й заспокоїтесь, а повернувшись додому, навіть будете дивуватися: як цей випадок міг так солодко вас схвилювати. І ви щиро хочете боронити цього холодного, марнославного шахрая? Що висловлено, каже його символ віри, з тим скінчено. Якщо висловлено весь світ, то й з ним скінчено, його більше не існує… Чудово! Проте я не нігіліст…

— Ви не… — мовила Лизавета; вона якраз підносила до рота ложечку чаю, та так і завмерла в цій позі.

— Ще б пак, звичайно, ні! Отямтесь, Лизавето! Кажу вам, я не нігіліст там, де йдеться про живе почуття. Бачите, літератор у глибині душі не розуміє, що життя може продовжуватись, не соромиться тривати далі після того, як воно буде висловлене і "скінчене". І ти ба, навіть незважаючи на своє спасіння через літературу, незворушно грішить собі знов, бо в очах духа всяка дія — гріх...

Зараз я доберуся до мети, Лизавето. Слухайте далі. Я люблю життя — це освідчення. Прийміть і збережіть його, — досі я ще нікому його не робив. Про мене казали, навіть писали і друкували, що я ненавиджу життя, чи боюся його, чи зневажаю, чи з огидою відвертаюся від нього. Я залюбки слухав це, воно мене тішило, але не ставало від цього правдою. Я люблю життя... Ви усміхаєтесь, Лизавето, і я знаю чому. Та благаю вас... не подумайте, що ці мої слова — теж література! Хай вам не спадає на думку Чезаре Борджіа чи якась п'яна філософія, що піднімає його на щит! Він для мене ніщо, той Чезаре Борджіа, я його нітрохи не шаную і ніколи не збагну, як можна вважати за ідеал виняткове, демонічне. Ні, ми, незвичайні люди, уявляємо собі життя не як привид кривавої величі і дикої краси, не як щось виняткове, а як вічну протилежність духові й мистецтву; нормальне, порядне, миле життя у своїй знадливій банальності — ось царство, за яким ми тужимо! Той ще зовсім не митець, люба моя, хто палко прагне рафінованого, ексцентричного, сатанинського, хто не знає туги за наївним, простим і живим, за крихтою приязні, відданості, довір'я і людського щастя — таємної, палкої туги, Лизавето, за блаженством буденності!

Приятель серед людей! Чи не повірите, що я був би гордий і щасливий, якби мав приятеля серед людей? Але досі в мене були приятелі тільки серед демонів, кобольдів, запеклих чудовиськ і глухих до життя привидів, тобто серед літераторів.

Часом мені доводиться стояти на естраді в залі, перед людьми, які прийшли послухати мене. І ось, розумієте, буває, що, озираючись по залі, я ловлю себе на тому, що потайки розглядаю аудиторію, бо мене мучить питання, хто ж прийшов сюди, чиє схвалення і чию вдячність я

заробив, з ким я перебуваю сьогодні в цілковитій згоді завдяки своєму мистецтву… І я не знаходжу того, кого шукаю, Лизавето. Я бачу паству, братство, добре мені знайоме, ніби зборище перших римських християн: людей з незграбним тілом і ніжною душею, людей, які, так би мовити, вічно падають, — ви розумієте мене? — і для яких поезія — ніби делікатна помста життю; одне слово, завжди бачу тільки страдників, убогих, охоплених тугою, і ніколи не бачу когось із тих інших, синьооких, що не відчувають потреби в духовному!..

А якби сталося навпаки, то хіба радіти цьому не було б принаймні прикрою непослідовністю? Безглуздо любити життя і все-таки прагнути всіма способами перетягти його на свій бік, прищепити йому смак до всяких тонкощів, до меланхолії, до хворобливого літературного аристократизму. Царство мистецтва на землі розширюється, а царство здоров'я і простодушності зменшується. Треба було б пильно оберігати те, що від нього залишилось, а не спокушати поезією людей, яким набагато цікавіші книжки про коней, ілюстровані фотографіями.

Бо, врешті, що може бути жалюгідніше за життя, яке пробує свої сили в мистецтві? Ми, люди мистецтва, нікого так не зневажаємо, як дилетантів, живих людей, які вважають, що при нагоді вони, крім усього, можуть стати ще й митцями. Запевняю вас, я сам відчував таку зневагу. Я приходжу в гості в один порядний дім, усі їдять, п'ють, балакають, усі легко знаходять спільну мову, і я щасливий і вдячний, що мені на якийсь час вдалось розчинитися в натовпі цих безпретензійних, нормальних людей. Раптом (мені не раз таке траплялося) підводиться з місця якийсь офіцер, лейтенант, вродливий, стрункий хлопець, якого я ніколи б не запідозрив у вчинкові, що ганьбить честь мундира, і недвозначно просить дозволу прочитати свої власні вірші. Йому дозволяють, збентежено усміхаючись, і він робить те, що задумав: дістає аркушик, який досі ховав у кишені, і читає свій твір, про музику чи про любов, одне слово, щось таке ж глибоко зворушливе, як і непотрібне. Ну, подумайте тільки: лейтенант! Володар світу! Ну навіщо це йому? А наслідок той, якого й слід було сподіватися: витягнуті обличчя, мовчанка, трохи силувані оплески і цілковита нудьга серед

слухачів. Перший же душевний порух, який я відчуваю, — це почуття, що на мене також частково падає вина за те збентеження, яке нерозважний юнак викликав за столом. І справді, глузливі, холодні погляди звернені й на мене, чиє ремесло він споганив. Але є ще й другий бік цієї справи: юнак, якого я досі щиро поважав, починає падати в моїх очах дедалі нижче... Мене охоплює поблажливе співчуття. Разом з кількома іншими відважними й добродушними свідками його ганьби я підходжу до нього й кажу: "Вітаю вас, пане лейтенанте! Який хист! Далебі, вірш був дуже милий!" Ще трохи — і я поплескаю його по плечі, але хіба поблажливість — те почуття, яке повинен викликати лейтенант?.. А втім, сам винен! Хай тепер стоїть зніяковілий і жалкує, що вважав, ніби з лаврового дерева мистецтва можна зірвати бодай хоч один листочок, не заплативши за нього життям. Ні, я на боці другого свого колеґи — банкіра-злочинця. Але вам не здається, Лизавето, що я сьогодні по-гамлетівськи балакучий?

— Ви скінчили, Тоніо Креґере?

— Ні, але більше нічого не скажу.

— Досить і того, що ви сказали. Ви чекаєте відповіді?

— А ви маєте якусь відповідь?

— Думаю, що маю. Я уважно слухала вас, Тоніо, від початку до кінця, і моя відповідь буде стосуватися до всього, що ви сказали, вирішить ту проблему, яка вас так хвилювала. Отже, слухайте! Вирішення полягає в тому, що ви, такий, як ви оце сидите переді мною, — звичайнісінький міщанин.

— Я? — перепитав він і якось наче зів'яв...

— Вас боляче вразили мої слова, правда ж? Та й не могли не вразити. А тому я трохи пом'якшу свій присуд, бо маю для цього

підставу. Ви міщанин на хибному шляху, Тоніо Креґере, міщанин, що збився на манівці.

Мовчанка. Потім він рішуче підвівся і взяв капелюха й паличку.

— Дякую, Лизавето Іванівно. Тепер я можу спокійно йти додому. Зі мною скінчено.

—

Під осінь Тоніо Креґер сказав Лизаветі Іванівні:

— Ну, я їду, Лизавето, мені треба провітритися, побачити світу.

— Що, голубе, знову вирішили податися в Італію?

— О Боже, яка там Італія, Лизавето! Я вже в Італії так набувся, що не хочу навіть про неї згадувати. Минули ті часи, коли я уявляв собі, що жити без неї не можу. Країна мистецтва, так? Оксамитова блакить неба, вино, від якого закипає кров, солодкі почуття… Одне слово, все це не для мене. Не хочу я в Італію. Вся ця belezza[6] мене тільки нервує. До того ж я не зношу тих неймовірно жвавих мешканців півдня з чорними тваринними очима. У тих римлян немає сумління в очах… Ні, я хочу трохи пожити в Данії.

— У Данії?

— Так. І сподіваюся, що матиму з цього користь. Я чомусь ніколи ще туди не добирався, хоч цілу свою молодість прожив біля самого кордону, і все-таки я знав і любив цю країну. Мабуть, ці північні симпатії в мене від батька, бо мати моя, власне, більше любила belezza, якщо вона взагалі щось любила. Згадайте, Лизавето, які там, на півночі, написано книжки, — глибокі, чисті, сповнені гумору. Я їх дуже люблю, не знаю навіть, чи є де кращі. А скандинавські страви, незрівнянні

страви, які можна витримати тільки в наскрізь просоленому вітрі, — не певен, чи я б їх узагалі ще витримав. Я трохи знаю ті страви з дому, бо в нас їдять так само. Або візьміть їхні імена й прізвища — в мене на батьківщині вони теж трапляються досить часто. Наприклад, Інґеборґ — та це ж як звук арфи, найчистіша поезія. А море — в них там Балтійське море… Одне слово, я їду туди, Лизавето, хочу знов побачити Балтійське море, знов почути ці імена, почитати ці книжки там, де вони були написані; а ще хочу постояти на терасі Кронборґа, де Гамлетові з'явився привид і рокував благородного бідолаху на муки і на смерть…

— Дозвольте вас запитати, Тоніо, як же ви поїдете? Який вибрали маршрут?

— Звичайний, — відповів він, знизавши плечима й почервонівши. — Так, я проїду через моє… через свій початковий пункт, Лизавето. Через тринадцять років це, мабуть, вийде трохи кумедно.

Вона усміхнулася.

— Це те, що я хотіла почути, Тоніо Креґере. Їдьте з Богом. І не забудьте написати мені, чуєте? Я сподіваюсь отримати листа, повного вражень від вашої мандрівки… в Данію.

—

І Тоніо Креґер поїхав на північ. Він мандрував з комфортом (бо любив казати, що той, кому в душі доводиться набагато важче, ніж іншим людям, має право на деякі зовнішні зручності), ніде не зупиняючись, аж поки в сивому тумані перед ним не вималювались вежі тісного міста, з якого він колись почався. Там він ненадовго зупинився. То була дивна зупинка…

Було похмуре надвечір'я, коли поїзд підійшов до вузького, закуреного, дивовижно знайомого критого перону. Під брудним скляним

дахом збирався дим і розтікався довгими пасмами, як тоді, коли Тоніо Креґер із самим тільки тлумом у серці виїздив звідси. Він одержав свої речі, наказав відвезти їх у готель і вийшов з вокзалу.

А ось чекає на пасажирів ряд парокінних екіпажів, чорних, непомірно високих і широких. Він не скористався їхніми послугами, тільки подивився на них, як дивився на все: на вузькі фронтони і на шпичасті вежі, що вітали його з-за сусідніх дахів, на білявих, неквапливих людей навколо себе, що говорили протягло і все ж таки швидко, і в грудях у нього здіймався нервовий сміх, який чимось нагадував схлипування. Він повільно пішов через міст, уздовж поруччя якого стояли міфологічні статуї, і далі понад гаванню. В обличчя йому весь час дув вологий вітер.

Господи Боже, яке ж тут усе маленьке й криве! Невже ці вузенькі вулички завжди так стрімко й химерно підіймалися до центру? Димарі й щогли суден тихо погойдувались у вітряних сутінках на каламутній річці. Піти вгору он по тій вулиці, де стоїть дім, про який він думає? Ні, хай завтра. Тепер він такий сонний. Голова важка від їзди, в ній снуються якісь невиразні думки.

Протягом цих тринадцяти років часом, коли в нього був зіпсований шлунок, йому снилося, що він знов удома, в старому, лункому будинку на стрімкій вулиці, що батько ще живий і суворо картає його за безладне життя, а йому, Тоніо, здається, що так і має бути. І теперішня дійсність нічим не відрізнялася від тієї облудної, чіпкої павутини сну, коли питаєш себе, чи це омана, чи правда, і мимоволі вирішуєш, що таки правда, а тоді все ж прокидаєшся… Він ішов, як сновида, малолюдними вулицями, схиливши голову, щоб захистити обличчя від вітру, йшов у напрямку найкращого в місті готелю, де хотів переночувати. Перед ним перевальцем, по-матроському, дибав клишоногий чоловік з жердиною, на кінці якої блимав вогник, і засвічував газові ліхтарі.

Як у Тоніо було на душі? Що там так болісно й похмуро тліло під попелом утоми, не спалахуючи ясним полум'ям? Тихо, тихо, не треба

слів! Не треба! Він би хотів ще довго йти отак повитими сутінком, чарівно-знайомими вітряними вулицями. Але ж тут так тісно, все стоїть так близько одне від одного. Надумав кудись податися — і вже біля мети.

У верхній частині міста ліхтарі були дугові. Вони якраз засвітилися. А ось і готель, ось біля входу лежать два чорні леви, яких він боявся в дитинстві. І досі вони дивляться один на одного з таким виглядом, ніби хочуть чхнути, тільки стали якісь набагато менші. Тоніо Креґер пройшов поміж ними.

Він прибув пішки, тому прийняли його не дуже врочисто. Портьє і елегантний, одягнений у чорний костюм добродій, який мав зустрічати гостей і який весь час запихав мізинцями манжети в рукави, допитливо оглянули його з голови до п'ят, очевидно, намагаючись хоч приблизно визначити його суспільне становище і місце, яке він посідає на ієрархічній шкалі, щоб відповідно відміряти йому пошану, але, так і не дійшовши певних висновків, вирішили спинитись на стриманій ввічливості. Кельнер, тихий чоловік з вузенькими рудуватими баками, в старому, витертому до блиску фракові і з бантами на м'яких черевиках, повів його на другий поверх у чисту, обставлену старосвітськими меблями кімнату, з вікна якої відкривався мальовничий середньовічний вечірній краєвид на подвір'я, фронтони і величну будівлю церкви навпроти готелю. Тоніо Креґер постояв біля вікна, потім, схрестивши руки, сів на широку канапу, насупив брови й почав щось тихенько насвистувати.

В кімнату принесли світло, тоді його речі. Тихий кельнер поклав на стіл реєстраційну картку, і Тоніо Креґер, ледь схиливши набік голову, щось нашкрябав у ній, що мало означати його прізвище, суспільне становище і місце, звідки він приїхав. Потім замовив легеньку вечерю і знов примостився в кутку канапи, втупившись поглядом у порожнечу. Коли принесли вечерю, він ще довго не торкався до неї, нарешті трохи над'їв її і ще з годину походив по кімнаті, часом зупиняючись і

заплющуючи очі. Тоді роздягся і ліг на постіль. Спав він довго, і снились йому плутані, дивно тужні сни…

Прокинувшись, він побачив залиту денним світлом кімнату, збентежено задумався, де він, і, швидко пригадавши, схопився з ліжка, щоб розсунути завіси. Синє небо пізнього літа було помережене тоненькими, розірваними вітром хмарками, та все ж над його рідним містом світило сонце.

Він ще старанніше, ніж звичайно, вмився, поголився і прибрався так, наче вирушав у гості в добропорядний, солідний дім, де треба було справити якнайкраще враження; прибираючись, він прислухався, як боязко билося в нього серце.

А як же ясно було надворі! Він би краще себе почував, коли б вулиці були повиті сутінками, як учора; тепер же йому доведеться йти під поглядами людей у яскравому сонячному світлі. Може, він натрапить на знайомих, і вони зупинять його, почнуть розпитувати, як він прожив ці тринадцять років? Ні, хвалити Бога, його вже тут ніхто не пам'ятає, а якщо й пам'ятає, то не впізнає, бо він таки справді змінився за цей час. Він уважно подивився на себе в дзеркалі і раптом відчув себе впевненіше: під цією маскою йому можна не боятися, обличчя в нього виснажене, завчасу постаріле… Він поснідав у себе в кімнаті, спустився вниз, перетнув вестибюль під критичними поглядами портьє і елеґантного добродія в чорному й поміж двома левами вийшов на вулицю.

Куди він ішов? Навряд чи він і сам знав. Усе було, як учора. Тільки-но він знов опинився серед цієї дивовижно величної, споконвіку знайомої тісняви фронтонів, башточок, аркад і криниць, тільки-но відчув на обличчі подих вітру, сильного вітру, що приніс йому ніжний, терпкий запах давніх снів, як усі його почуття ніби огорнуло серпанком, прозорою імлою… М'язи на обличчі розпружились, погляд, яким він дивився на людей і на речі, полагіднів. Може, он там, на тому розі, він усе-таки прокинеться…

Куди він ішов? Йому здавалося, що напрямок, який він вибрав, був якось пов'язаний з сумними, сповненими дивного каяття снами цієї ночі. Попід склепінням ратуші він вийшов на Ринковий майдан, де різники з закривавленими руками важили свій товар, туди, де стояв високий колодязь з кількома ярусами ґотичних шпилів. Там він зупинився перед одним будинком, вузьким, скромним, схожим на сусідні, з високим ажурним фронтоном, і задивився на нього. Він прочитав прізвище на дверях, глянув на одне вікно, на друге, на третє. Потім обернувся й повільно пішов геть.

Куди він ішов? Додому. Але він зробив гак і трохи прогулявся за міською брамою, бо мав час. Він пройшов Млинарським і Гольштинським валами, притримуючи рукою капелюха, щоб його не підхопив вітер, який шелестів у деревах і тріщав гіллям. Потім завернув з валу на вокзал, подивився на потяг, який у незграбному поспіху прогуркотів повз нього, порахував знічев'я вагони й провів поглядом чоловіка, що сидів на тамбурі останнього вагона. На Ліденплаці він зупинився перед гарною віллою, довго дивився на садок і на вікна, навіть почав розгойдувати хвіртку так, що завищали завіси. Потім якусь хвилину розглядав свою руку, захололу, вимащену іржею, і нарешті рушив далі; пройшов під старою, присадкуватою міською брамою, прогулявся вздовж гавані й стрімкою, вітряною вулицею почав підійматися до батьківського дому.

Дім стояв, затиснутий сусідніми будівлями, вищими за нього, сірий і поважний, як і триста років тому. Тоніо Креґер прочитав наполовину стертий побожний вислів над входом, зітхнув і зайшов досередини.

Серце його боязко стукотіло, він ніби чекав, що зараз із контори на першому поверсі вигляне батько в робочому костюмі і з пером за вухом, спинить його й почне суворо ганити за екстравагантне життя, а він, Тоніо, вважатиме, що так і треба. Але ніхто його не спинив. Двері тамбура були не зачинені, а тільки прихилені, і Тоніо сприйняв це як непорядок, хоч почував себе ніби в приємному сні, в якому перепони падають самі і ти вільно посуваєшся вперед, наче тебе веде щаслива доля… У просторому вестибюлі, вимощеному великими чотирикутними

кам'яними плитами, пішла луна від його кроків. Навпроти кухні, з якої не чутно було жодного звуку, досить високо тяглися, як і в давнину, дивні, незграбні, але старанно полаковані галереї, де жили служниці, — дістатися туди можна було тільки з вестибюля стрімкими, схожими на драбину східцями. Проте великих шаф і різьбленої скрині, що раніше стояли тут, уже не було… Син колишніх господарів будинку рушив нагору широченними сходами, спираючись руками на біле полаковане ажурне поруччя. Він через кожний крок підіймав руку і за другим знов опускав її, наче несміливо пробував відновити колишню близькість із цим старим, міцним поруччям… Але перед дверима, що вели на пів-поверх, він зупинився. На тих дверях він побачив білу табличку, а на ній напис великими чорними літерами: "Народна бібліотека".

"Народна бібліотека"? Тоніо Креґерові подумалося, що це не місце ні для літератури, ні для народу. Він постукав у двері.

— Можна! — почулося зсередини.

Він зайшов, напружено й похмуро вдивляючись у зміни, які тут сталися і яких не повинно було статися.

Пів-поверх складався з трьох кімнат, з'єднаних одна з одною дверима, що тепер стояли відчинені навстіж. Стіни майже до стелі були заставлені темними полицями, на яких довгими рядами вишикувалися книжки в однаковій оправі. В кожній кімнаті за столиком, схожим на прилавок, сидів хирлявий чоловік і щось писав. Два з них тільки повернули голови в бік Тоніо Креґера, а третій квапливо підвівся, сперся обома руками на столик, витягнув шию, склав губи трубочкою, звів брови і, швидко кліпаючи очима, втупився у відвідувача…

— Пробачте, — мовив Тоніо Креґер, не зводячи очей з книжок. — Я не тутешній, оглядаю місто. Отже, це народна бібліотека? Можна мені подивитися, які тут зібрано книжки?

— Будь ласка, — відповів бібліотекар і ще швидше закліпав очима, — це кожному дозволено. Дивіться скільки хочете. Може, скористаєтесь каталогом?

— Дякую, — відповів Тоніо Креґер. — Я й так легко зорієнтуюся. — І повільно рушив уздовж стін, вдаючи, ніби читає назви на спинках. Нарешті він узяв одну книжку, розгорнув її і став біля вікна.

В цій кімнаті була мала їдальня. Вранці вони снідали тут, а не нагорі, у великій їдальні, де з блакитних шпалер ніби виступали білі статуї богів… А там була спальня. В ній померла його бабуся по батькові, світська дама. Хоч вона була вже стара, а тяжко боролася зі смертю, бо любила життя і його насолоди. А потім там випустив дух його батько, високий, чемний, трохи сумний, задумливий добродій з польовою квіткою в петельці… Тоніо сидів у ногах його смертної постелі, з почервонілими очима, щиро, всім серцем віддавшись мовчазному, сильному почуттю любові і горя. Його мати, вродлива, палка мати, стояла навколішки біля постелі й заливалася гарячими слізьми; невдовзі після того вона подалася за музикантом з півдня в голубу далечінь… А та третя кімната, найменша, також повна-повнісінька книжок, які охороняв хирлявий чоловік, довгі роки була його кімнатою. Туди він вертався зі школи після такої прогулянки, як сьогодні, там біля стіни був його стіл, у шухляду якого він ховав свої перші, щирі, безпорадні вірші… Горіх… Серце його стислося від пекучого жалю. Він глянув у вікно. В садку було порожньо, але старий горіх і досі стояв на своєму місці, тяжко порипував стовбуром, шелестів на вітрі листям. І Тоніо Креґер опустив очі на книжку, яку тримав у руках, — видатний художній твір, добре йому відомий. Він дивився на чорні рядки й абзаци, якийсь час стежив за майстерним плином розповіді, за тим, як вона стежками пристрасті підіймалася до кульмінаційного пункту і потім ефектно уривалася…

— Так, це добре зроблено, — мовив він, поставив книжку на місце і обернувся.

Він побачив, що бібліотекар і досі стоїть за столом, кліпаючи очима, й дивиться на нього. В погляді його світилися послужливість, задума і недовір'я.

— Бачу, що бібліотека у вас чудова, — сказав Тоніо Креґер. — Я вже маю про неї уявлення. Дуже вам вдячний. До побачення.

І він рушив до дверей. Поведінка його була дивна, і він добре відчував, що стривожений його відвідинами бібліотекар ще довго стоятиме, кліпаючи очима.

Далі йти йому не хотілося. Він побував удома. Нагорі, у великих кімнатах за ротондою, жили чужі люди; він бачив це, тому що сходи хтось перегородив заскленими дверима, яких раніше тут не було. На дверях висіла табличка з якимось прізвищем. Тоніо Креґер повернувся назад, спустився сходами, перейшов лункий вестибюль і залишив батьківський будинок. Заглиблений у свої думки, він завернув у якийсь ресторан, сів у куток, з'їв важкий, ситний обід і вернувся до готелю.

— Я закінчив свої справи, — сказав він добродієві в чорному, — і сьогодні ввечері виїду.

Він попросив принести рахунок, замовив екіпаж, що мав відвезти його в гавань, де стояв пароплав, який вирушав у Копенгаґен, тоді піднявся до себе в кімнату й сів до столу. Він сидів, підперши голову рукою, втупивши невидющий погляд кудись поперед себе, і навіть не ворушився. Трохи згодом він розрахувався і спакував речі. У призначений час його повідомили, що екіпаж подано, і він, уже готовий у дорогу, спустився вниз.

У вестибюлі на нього чекав біля сходів елеґантний добродій у чорному.

— Перепрошую, — сказав він і мізинцем запхнув у рукав манжет. — Пробачте, добродію, але ми ще змушені забрати у вас хвилинку часу. Пан Зеегазе, господар готелю, прохає вас на кілька слів. Чиста формальність… Він чекає на вас он там… Будь ласка, ходімо зі мною… До вас має якусь справу пан Зеегазе, господар готелю. Він там сам.

І, рукою запрошуючи Тоніо Креґера йти за собою, він повів його вглиб вестибюля. Там справді стояв пан Зеегазе. Тоніо пам'ятав його з давніх часів. Він був маленький, гладкий і клишоногий. Його підстрижені баки встигли посивіти, але він і далі носив дуже відкритий фрак і зелену вишиту оксамитову ярмулку. Проте він був не сам. Біля нього, за невеличкою конторкою, прибитою до стіни, стояв поліцай у шоломі, поклавши праву руку в рукавиці на густо списаний аркуш паперу, що лежав перед ним на конторці. На його щирому солдатському обличчі проступив подив, наче він сподівався, що чужинець, побачивши його, западеться крізь землю.

Тоніо Креґер переводив погляд з одного на другого, спокійно чекаючи.

— Ви прибули з Мюнхена? — спитав нарешті поліцай низьким добродушним голосом.

— Так, — сказав Тоніо Креґер.

— І їдете в Копенгаґен?

— Так, я їду на данський приморський курорт.

— На курорт? Ану покажіть свої документи, — сказав поліцай; останнє слово він вимовив з особливим задоволенням.

— Документи? — Документів у Тоніо не було.

Він витяг з кишені гаманця і заглянув у нього; але там, крім кількох асигнацій, була тільки коректура новели, яку він думав прочитати, приїхавши на місце. Тоніо Креґер не любив мати справу з чиновниками і ще й досі не завів собі паспорта…

— Мені дуже шкода, — сказав він, — але я не маю з собою ніяких документів.

— Он як? — мовив поліцай. — Зовсім ніяких? Як ваше прізвище?

Тоніо Креґер назвав себе.

— І це правда? — спитав поліцай, виструнчився і раптом роздув ніздрі на всю широчінь.

— Щира правда, — відповів Тоніо Креґер.

— Хто ж ви такий?

Тоніо Креґер ковтнув слину і твердим голосом назвав свій фах. Пан Зеегазе підвів голову і зацікавлено глянув йому в обличчя.

— Гм, — буркнув поліцай, — і ви кажете, що ви не той тип, на прізвище… — він по складах прочитав написане на аркуші важке, химерне прізвище, неначе складене з різномовних звуків, яке Тоніо Креґер негайно ж забув, — син невідомих батьків, — вів далі поліцай, — який не має певного фаху і якого мюнхенська поліція переслідує за різні шахрайства та інші злочини? Нам стало відомо, що він наміряється втекти в Данію.

— Я не тільки кажу це, а так воно й є, — мовив Тоніо Креґер і нервово здригнув плечима.

Це справило певне враження.

— Що? Ага, ну звичайно, — сказав поліцай. — Але ж ви нічого не можете довести.

Тепер уже втрутився й пан Зеегазе.

— Все це тільки формальність, та й годі! — заспокійливо сказав він. — Ви повинні зрозуміти, що він тільки виконує свій обов'язок. Якби ви могли показати якесь посвідчення… Якийсь папір…

Усі мовчали. Може, покласти край цій історії, пояснивши, хто він, відкривши панові Зеегазе, що він не авантурник без певного фаху, не циган із зеленого шатра, а син консула Креґера, нащадок роду Креґерів? Ні, йому не хотілося цього. А з іншого боку, ці люди, що оберігають громадський порядок, теж мають деяку рацію. Він до певної міри був згоден з ними… Він здвигнув плечима і не сказав ні слова.

— Що то у вас у течці? — запитав поліцай.

— Тут? Нічого. Це коректура, — відповів Тоніо Креґер.

— Коректура? А що це таке? Ану дайте, я гляну.

І Тоніо Креґер подав йому свою новелу. Поліцай розклав аркуші на конторці й почав їх читати. Пан Зеегазе теж підійшов ближче і приєднався до нього. Тоніо Креґер подивився з-за їхніх плечей, де саме вони читають. Місце було вдале, якраз кульмінаційний пункт новели, чудово оброблений хід. Він був задоволений собою.

— Ось бачите, тут стоїть моє прізвище, — сказав він. — Я написав цю річ, і тепер її надрукують, розумієте?

— Ну, цього досить, — вирішив пан Зеегазе, зібрав аркуші, склав їх і віддав Тоніо. — Досить, Петерсене, — ще раз сказав він, значуще примружив очі й похитав головою. — Не можна довше затримувати цього добродія. Екіпаж чекає. Дуже прошу вас, добродію, вибачте, що ми потурбували вас. Поліцай тільки виконував свій обов'язок, але я зразу сказав йому, що він попав не на той слід…

"Невже?" — подумав Тоніо Креґер.

Поліцай, видно, був не зовсім з ним згоден, він ще щось сказав про "типа" і про "документи". Але пан Зеегазе, і далі вибачаючись, уже повів свого гостя до дверей, потім поміж левами до екіпажа і навіть шанобливо зачинив за ним дверці. І сміховинно високий, широченний екіпаж, підстрибуючи і гуркочучи, покотився стрімкими вулицями вниз до гавані…

Так скінчилося дивне перебування Тоніо Креґера в рідному місті.

—

Вечоріло, і на небі вже зійшов місяць, розсипаючи блякле сріблясте сяйво, коли пароплав з Тоніо Креґером вийшов у відкрите море. Він стояв коло бугшприта, кутаючись у плащ від дедалі сильнішого вітру, і дивився в темряву, де безперервно здіймалися важкі гладенькі хвилі, набігали одна на одну, хлюпали, стикаючись, несподівано розсипалися і раптом спалахували піною…

Хвилі ніби заколисали Тоніо Креґера, його опанував тихий, радісний настрій. Звичайно, він був трохи пригнічений тим, що в рідному місті його хотіли арештувати як авантурника, хоч десь у душі вважав, що так і мало бути. Та потім, уже стоячи на палубі, він, наче в дитинстві, коли бував з батьком у гавані, почав стежити за тим, як у глибоке нутро пароплава вантажили товар. Він дивився, як туди, слідом за паками і ящиками, спустили міцні залізні клітки з білим ведмедем і королівським

тигром, що їх, мабуть, везли з Гамбурґа в якийсь данський звіринець, слухав, як вантажники перегукувалися якоюсь мішаниною данської мови і нижньонімецької говірки, і це трохи розважило його. А поки пароплав плив до моря між низькими берегами річки, він устиг зовсім забути допит поліцая Петерсена, і його душу знов заполонило все те, що в ній жило раніше: солодкі, сумні, покаянні сни, прогулянка по місту, горіх у садку. А тепер, коли перед ним відкрилося море, він побачив далекий берег, на якому ще дитиною підслухував літні мрії моря, побачив яскраве блимання маяка і світло кургауза, де він жив з батьками... Балтійське море! Тоніо підставляв обличчя рвучкому солоному вітрові, що вільно, нестримно налітав з морської далечі: від-нього гуло у вухах, ледь паморочилось у голові, а душу повивала глуха, блаженна млість, у якій тонуло все зло, всі муки і помилки, мрії і зусилля. І в шумі, плескоті, гуркоті і клекоті навколо йому вчувався шелест і порипування старого горіха, вищання садової хвіртки... Сутінки дедалі густішали.

— А зірки ж які, Господи! Ви тільки гляньте, які зірки! — раптом, наче з діжки, почувся низький протяглий голос.

Тоніо Креґер упізнав його. Той голос належав рудому, просто вдягненому юнакові з червоними повіками, що здавався таким змерзлим і мокрим, ніби щойно виліз із води. За вечерею в кают-компанії він був сусідом Тоніо і боязко, нерішуче накладав собі дивовижні порції омлета з омарами. Тепер він стояв поруч з ним і, схилившись на поруччя й підпираючи двома пальцями підборіддя, дивився на небо. Він, без сумніву, перебував у тому незвичайному, врочисто-споглядальному настрої, коли зникають перепони між людьми, серце відкривається навіть чужому, а з уст злітають слова, які іншим разом соромливо завмерли б на них...

— Ви тільки гляньте, добродію, на ці зірки! Все небо всіяли і сяють собі, хоч би що, їй-Богу! Знаєте, отак як подивишся та подумаєш, що багато їх разів у сто більші за нашу землю, то аж моторошно стає. Ми, люди, придумали телеграф і телефон і ще повно різних новинок, — що є,

то є, нічого не скажеш. А як поглянеш на зірки, то зразу переконуєшся, що ми, властиво, тільки хробаки, жалюгідні хробаки, та й годі. Правду я кажу чи ні, добродію? Так, хробаки, — відповів він сам собі, покірно й зажурено дивлячись на небо.

"О, цьому література не засіла в печінки", — подумав Тоніо Креґер. І зразу згадав статтю одного славнозвісного французького письменника про космологічний і психологічний світогляд, яку він недавно прочитав; то була просто вишукана балаканина.

Він щось сказав юнакові у відповідь на його зауваження, що йшло з глибини душі, і вони розговорилися, стоячи біля поруччя і вдивляючись у тривожно-мінливу, рухому пітьму. Його супутник виявився молодим купцем із Гамбурґа, що вирішив використати свою відпустку на морську подорож.

— Я подумав собі: добре було б покататися на пароплаві до Копенгагена, — сказав він, — і ось я вже стою тут і милуюся цією красою. Тільки дарма вони годували нас омлетом з омарами, бо ніч, бачите, буде бурхлива, сам капітан казав, а в негоду з такою важкою їжею в шлунку можна всього сподіватися…

Тоніо Креґер слухав цю немудру балаканину довірливого юнака, і в серці його тліло тепле почуття.

— Так, — озвався він, — тут, на півночі, їжа взагалі надто важка. Від неї стаєш лінивим і сумним.

— Сумним? — перепитав юнак і спантеличено глянув на нього. — Ви, мабуть, не тутешні, добродію? — спитав раптом він.

— Так, я приїхав здалека, — відповів Тоніо Креґер і непевно махнув рукою, наче обороняючись від когось.

— Але ви правду кажете! — вигукнув юнак. — Таки стаєш сумним, їй-Богу, правда! Я сам майже завжди сумний, а особливо в такі вечори, як цей, коли небо всіяне зірками. — І він знову підпер двома пальцями підборіддя.

"Він напевне пише вірші, — подумав Тоніо Креґер. — Щирі, купецькі вірші, що йдуть від самого серця..."

Насувалася ніч, вітер так розгулявся, що не давав уже розмовляти. Вони вирішили трохи поспати й попрощалися.

Тоніо Креґер простягся на вузенькому ліжку, але заснути не міг. Рвучкий вітер і терпкий запах моря дивно схвилювали його, і серце билося тривожно, сповнене боязкої надії на якусь чарівну пригоду. До того ж його нудило, коли пароплав спадав із стрімкої водяної гори і гвинт судомно працював у порожнечі. Він знов одягся і вийшов на палубу.

Хмари швидко пропливали повз місяць. Море танцювало. Хвилі вже не котилися одна за одною, круглі й однакові; в блідому, мінливому світлі місяця. Море, скільки око сягало, було подерте, понівечене, порите; воно то лизало борти пароплава велетенськими, гострими язиками, схожими на омахи полум'я, то раптом здіймало над пінявими безоднями химерні замки; здавалося, ніби чиїсь могутні руки, захопившись божевільною грою, розбризкують на всі боки воду й піну. Пароплавові доводилось тяжко: бовтаючись, перевалюючись з боку на бік, стогнучи, пробирався він крізь той шал, і з його нутра інколи чути було ревіння тигра й білого ведмедя, що страждали від морської хвороби. По палубі, широко розставляючи ноги, насилу втримуючи рівновагу, ходив туди й назад чоловік у брезентовому плащі з каптуром і з прив'язаним до пояса ліхтарем. А трохи далі, перехилившись через борт, стояв молодий купець із Гамбурґа; йому було погано.

— Господи, — сказав він глухим, тремтячим голосом, помітивши Тоніо Креґера, — що за бунт стихій, добродію! — Але зразу ж урвав мову і знов перехилився через борт.

Тоніо Креґер, тримаючись за натягнуту линву, дивився на те нестримне, веселе шаленство. В душі його здіймалася радість, досить могутня, як йому здавалося, щоб пересилити і бурю, і хвилі. В ньому забриніла пісня морю, натхнена любов'ю:

Шалений друже юних літ!

Я знову шлю тобі привіт…

Але далі він не пішов. Вірш урвався, не набув остаточної форми, не склався в щось ціле. Серце Тоніо Креґера жило…

Він довго стояв так, тоді ліг на лавку біля рубки й задивився на небо, на мерехтливі зірки. Він навіть трохи задрімав. І коли в обличчя йому бризкала холодна піна, він у напівсні сприймав це як пестощі.

Спереду, мов привиди в місячному світлі, з'явилися прямовисні крейдяні скелі. Вони швидко наближалися: то був острів Мен. І знов Тоніо опанувала дрімота. Її переривали солоні бризки, які впивалися в обличчя і від яких дерев'яніла шкіра… Коли він зовсім прокинувся, був уже день, сірий, прохолодний день, і зелене море трохи вщухло. За сніданком він знов побачив молодого купця, і той спаленів, мабуть, із сорому за свою поетичну, безглузду нічну розмову; він усією п'ятірнею задер догори рудуваті вуса, гучно, по-солдатському привітався з Тоніо Креґером, але надалі боязко уникав його.

І Тоніо Креґер прибув у Данію. Він зупинився в Копенгаґені, роздавав чайові кожному, хто хоч якось показував, що хотів би їх одержати, три дні ходив по місту, тримаючи перед собою розгорнений путівник, — словом, поводився так, як заможний чужинець, що хоче збагатити свої

знання. Він побував на Новому Королівському майдані з "конем" посередині, шанобливо оглянув, задираючи голову, колони церкви Святих великомучениць, довго стояв перед чудовими, благородними скульптурами Торвальдсена, піднявся на Круглу вежу, подивився на всі замки й провів два цікаві вечори в Тіволі. Та за всім цим він бачив щось інше.

На будинках з різьбленими фронтонами, часом як близнята схожими на старі будинки його рідного міста, він читав імена, знайомі йому з давніх часів; вони, здавалося, нагадували йому про щось ніжне, дороге його серцю і водночас ховали в собі якийсь докір, скаргу, тугу за втраченим. І всюди, де він ходив, повільно-задумливо вдихаючи в себе вологе морське повітря, він бачив очі такі ж блакитні, волосся таке ж біляве, обличчя такого ж типу і з такими ж рисами, як ті, що привиджувались йому в дивних, сумних і покаянних снах тієї ночі в рідному місті. Бувало, що просто на вулиці чийсь погляд, дзвінке слово чи сміх зворушували його до глибини душі...

Він довго не витримав у цьому веселому місті. Його прогнав звідти якийсь неспокій, солодкий і безглуздий, напівспогад, напівсподівання, а також бажання безтурботно полежати десь на морському березі і не вдавати з себе цікавого туриста. І ось він знов опинився на пароплаві і похмурого дня (море було зовсім чорне) поплив уздовж берегів на північ до Гельсінґера. Там він негайно пересів в екіпаж, проїхав ще три чверті години по шосе, що весь час бігло понад берегом моря, і нарешті досяг своєї останньої, справжньої мети — маленького приморського готелю, білого, із зеленими віконницями, що стояв серед селища, забудованого одноповерховими будиночками; його покрита гонтою вежа дивилась на Зунд і на шведський берег. Тут він вийшов, зайняв світлу кімнату, заздалегідь приготовану для нього, виклав на полицю і в шафу свої речі й вирішив тут пожити.

—

Стояв уже вересень, і в Ольсгорі було небагато гостей. За загальним столом у просторій їдальні на першому поверсі, зі сволоками під стелею і з високими вікнами на засклену веранду й на море, порядкувала господиня, стара дівка з сивими косами, безбарвними очима і ніжно-рожевими щоками. Вона без упину щебетала тоненьким голоском і все намагалася так покласти на стіл свої червоні руки, щоб вони мали кращий вигляд. Один із гостей, літній добродій з короткою шиєю, сивою шкіперською борідкою і сизим обличчям, торговець рибою із столиці, умів розмовляти по-німецькому. Він, видно, був схильний до апоплексії і мав завжди закладений ніс, бо дихав важко, уривчасто й час від часу затуляв указівним пальцем, на якому поблискував перстень, одну ніздрю, щоб другою втягти хоч трохи повітря. А втім, це не заважало йому полюбляти чарку: пляшка з горілкою стояла перед його прибором і за сніданком, і за обідом, і за вечерею. Крім нього, тут ще жили три підлітки-американці, чи то з гувернером, чи з домашнім учителем, що мовчки поправляв свої окуляри й цілими днями грав зі своїми вихованцями у футбол. У хлопців були руді чуби, зачесані на проділ, і довгі нерухомі обличчя. "Please, give me the wurst-things there!"[7] — казав один. "That's not wurst, that's schinken!"[8] — відповідав другий, і цим обмежувалась участь молодих американців та їхнього вчителя в розмові за столом; узагалі ж вони сиділи мовчки й пили тільки переварену воду.

Тоніо Креґер і не бажав собі кращого товариства за столом. Він тішився спокоєм, прислухався до горлових звуків данської мови, до дзвінких і глухих приголосних у словах, якими часом перекидалися торговець рибою і господиня, інколи звертався до торговця з якимось зауваженням про погоду, тоді вставав, проходив через веранду і знов спускався вниз, до моря, де вже пробув цілий ранок.

Часом тут бувало тихо і по-літньому тепло. Море було спокійне й гладеньке, все в блакитних, темно-зелених і рудих смугах, поцятковане сріблястими блискучими зайчиками. Водорості висихали на сонці, як сіно, а медузи випаровувались і танули. В повітрі трохи тхнуло гнилизною і трохи смолою рибальського човна, до якого прихилявся

спиною Тоніо Креґер, сидячи на піску так, щоб видно було відкритий обрій, а не шведський берег; але над усім переважав легенький, чистий і свіжий подих моря.

А потім настали сірі штормові дні. Хвилі вигинали голови, як бугаї, що наставили роги, готуючись до нападу, люто набігали на берег, заливаючи його аж по самий верх і лишаючи на ньому мокрі водорості, мушлі й тріски. Між довгими пасмами водяних пагорбів під похмурим небом розлягалися ясно-зелені піняві долини; але там, де крізь хмари проглядало сонце, вода прибирала білястого, оксамитового полиску.

Тоніо Креґер стояв на вітрі під бризками, всією душею віддавшись вічному, важкому, оглушливому гуркотові, який він так любив. Коли ж він обертався й відходив від берега, навколо раптом ставало тепло й тихо. Але він знав, що за спиною в нього море; воно кликало його, вабило, вітало. І він усміхався. Він ішов самітними стежками через луку, і скоро його приймав під своє віття буковий ліс, що тягся пагорбами вдалину. Він сідав на мох, прихилившись спиною до дерева, але так, щоб між стовбурами було видно смужку моря. Часом вітер доносив до нього гуркіт прибою, — здавалося, що десь далеко скидають на купу дошки. На верхів'ях дерев крякали ворони, хрипко, сумно і безнадійно… Тоніо Креґер тримав на колінах книжку, але так і не прочитав у ній жодного рядка. Він вільно ширяв над часом і простором, забувши про все на світі, і лише інколи якійсь біль пронизував його серце — коротке, колюче почуття туги і каяття. Та він був надто лінивий і заглиблений у радість споглядання, щоб поцікавитися, звідки воно прийшло й що означало.

Так минуло багато днів; скільки саме, він не міг би сказати, та й не хотів вираховувати. Але потім сталась одна подія: сталася серед білого дня, в присутності інших людей, і Тоніо Креґер навіть не дуже здивувався.

Уже самий початок того дня був чудесний, святковий. Тоніо Креґер прокинувся дуже рано, якось раптово, з почуттям майже підсвідомого,

непевного страху, — і враз йому здалося, що він потрапив у якесь диво, в казкове царство світла. Його кімната, зі заскленими дверима й балконом у бік Зунду, розділена серпанковою завісою на вітальню й спальню, була обклеєна шпалерами ніжних кольорів і обставлена легкими, світлими меблями, тому завжди справляла враження ясної і приємної. Але тепер вона постала перед його ще сонними очима в неземному освітленні, вся заллята невимовно гарним, духмяним, рожевим сяйвом, що позолотило стіни й меблі і охопило завісу ніжно-червоним полум'ям… Тоніо Креґер довго не міг збагнути, що сталося. Та коли він підійшов до балконних дверей і відчинив їх, то побачив, що сходить сонце.

Кілька днів погода була похмура й дощова; але тепер небо було ясне, немов блакитний, блискучий шовк, туго напнутий над морем і суходолом, а на обрії, оточений і наполовину прикритий багряними, прошитими золотом хмарками, врочисто здіймався сонячний диск над мерехтливим, побриженим морем, що, здавалося, тремтіло й червоніло під його вогнистим поглядом… Так почався день, і Тоніо Креґер у радісному збентеженні швидко одягся, поснідав раніше за всіх унизу на веранді, заплив з маленької дерев'яної купальні далеко в Зунд, а потім ще з годину гуляв на березі. Вернувшись, він застав перед готелем кілька великих екіпажів, схожих на омнібуси. А коли заглянув до їдальні, то побачив, що в сусідній з нею вітальні, де стояв рояль, а також на веранді й на терасі перед нею за круглими столиками сиділо багато людей, одягнених як дрібні міщани. Вони, жваво розмовляючи, їли бутерброди й запивали їх пивом. Там були цілі сім'ї — старі, молодь і навіть кілька дітей.

За другим сніданком (стіл аж угинався від холодних перекусок, копчених, солоних і печених) Тоніо Креґер поцікавився, що тут відбувається.

— Гості! — відповів торговець рибою. — Екскурсанти з Гельсінґера, яким хочеться тут потанцювати! Хай нас Бог боронить, ми цієї ночі не заснемо. Будуть танці з музикою, і боюся, що допізна. Це родинна

екскурсія, пікнік з балом у складку чи щось таке, і вони вже зуміють скористатися гарною погодою, будьте певні. Вони прибули човнами й екіпажами і тепер снідають. Потім поїдуть милуватися природою, але ввечері повернуться і влаштують танці тут, у залі. А ми через них навіть очей не зможемо стулити, щоб вони провалилися!

— Чому ж, це навіть приємно: якась зміна, — сказав Тоніо Креґер.

Запала довга мовчанка. Господиня тарабанила по столу червоними пальцями, торговець рибою зі свистом втягував повітря через праву ніздрю, американці спантеличено пили переварену воду.

І ось це сталося: через залу пройшли Ганс Гансен і Інґеборґ Гольм.

Тоніо Креґер, приємно стомлений купанням і швидкою ходою, зручно вмостившись на стільці, обличчям до веранди й моря, їв копчену лососину з грінкою. Раптом двері відчинилися, і ті двоє рука в руку зайшли до їдальні — спокійно, не поспішаючи. Інґеборґ, білява Інґа, була одягнена, як на уроці танців у пана Кнаака, — в легеньку ясну сукню в квітках, що сягала їй тільки до кісточок; комір був обшитий широкою білою тюлевою облямівкою з гострими зубчиками, але не затуляв м'якої, гнучкої шиї. Капелюшок висів через руку на зв'язаних докупи стрічках. Вона була хіба що трохи дорослiша, і її чудові коси були тепер викладені навколо голови; зате Ганс Гансен нітрохи не змінився. На ньому й тепер був бушлат з золотими ґудзиками, поверх якого на плечі й на спину спадав широкий комір матроски; кашкета з короткими стрічками він тримав у руці й безтурботно помахував ним. Інґеборґ відвела вбік довгасті очі, мабуть, трохи соромлячись спрямованих на неї поглядів. Зате Ганс Гансен, усупереч цілому світові, повернув голову до тих, що сиділи за столом, і зухвало, навіть трохи зневажливо, оглянув їх усіх по черзі своїми блакитними, сталевого кольору очима; він навіть відпустив руку Інґеборґ і ще дужче замахав кашкетом, щоб показати, що він за чоловік. Так вони пройшли перед очима в Тоніо Креґера на тлі тихої блакиті моря, пройшли через усю залу і зникли за протилежними дверима у вітальні.

Це було вранці, о пів на дванадцяту, і пожильці готелю ще сиділи за сніданком, коли екскурсанти в сусідній кімнаті й на веранді піднялися і, вже не заглядаючи до їдальні, вийшли з готелю через бічні двері. Чути було, як вони, жартуючи й сміючись, сідали на свої місця і як екіпажі шурхотіли жорствою, один по одному виїжджаючи на дорогу…

— То вони ще вернуться? — спитав Тоніо Креґер.

— Певне, що вернуться! — відповів торговець рибою. — На наше лихо. Вони ж замовили музику, а моя кімната якраз над залою.

— Що ж, це приємна зміна, — знову сказав Тоніо Креґер. Потім підвівся й вийшов.

Він провів день так, як проводив і всі інші: на березі, в лісі, тримаючи на колінах книжку і мружачи очі на сонце. В голові в нього ворушилася тільки одна думка: вони вернуться, і в залі відбудеться бал з танцями, як і пророкував торговець рибою; Тоніо Креґер лише радів цьому, і радість його була така несмілива й солодка, якої він не відчував уже давно, протягом усіх цих мертвих років. Одного разу він на мить згадав за якоюсь асоціацією свого далекого знайомого, новеліста Адальберта. Той знав, чого хотів: ішов у кав'ярню, щоб не дихати весняним повітрям. Згадавши це, Тоніо Креґер здвигнув плечима…

Обідали цього дня раніше, ніж звичайно, і вечеряли також, у вітальні, бо в залі вже готувалися до балу: задля такої події все в будинку пішло шкереберть. Коли вже смеркло і Тоніо Креґер сидів у себе в кімнаті, на вулиці і в будинку знов почувся гомін. Повернулися екскурсанти, і не тільки вони; з Гельсінґера на велосипедах і в екіпажах приїхали нові гості. Десь унизу вже настроювали скрипку, лунали гугняві звуки кларнета… Все обіцяло, що бал буде блискучий.

І ось маленький оркестр заграв марш: долинули приглушені, але чіткі такти. Танці почали з полонезу. Тоніо Креґер, прислухаючись,

посидів ще кілька хвилин. Та почувши, як марш перейшов у вальс, він підвівся й навшпиньки вийшов з кімнати.

З коридору можна було запасними сходами спуститися до бічних дверей готелю і звідти, поминувши залу, попасти на веранду. Він вибрав цей шлях і тихо, скрадаючись, наче йшов забороненою стежкою, почав навпомацки посуватись у пітьмі. Немудра музика, що звучала вже близько й виразно, неперебoрно вабила його до себе, блаженно заколисувала душу.

На веранді було порожньо і темно, але двері до зали, де вже яскраво світили дві великі гасові лампи з блискучими рефлекторами, були відчинені навстіж. Тоніо Креґер нечутно пробрався на веранду і від злодійської насолоди — стояти непоміченим у темряві й стежити за тими, що танцюють в освітленій залі, — в нього аж мороз пробіг по спині. Очі його квапливо й жадібно шукали тих двох…

Свято, здавалося, було вже в розпалі, хоч почалося якихось півгодини тому; але ж усі його учасники прийшли сюди вже веселі й збуджені після того, як щасливо й безтурботно провели разом цілий день. У вітальні, яку Тоніо Креґер бачив, коли зважувався трохи податися вперед, старші чоловіки грали в карти, курячи циґарки й попиваючи вино; інші сиділи на плюшевих стільцях по кутках і попід стінами коло своїх дружин і дивилися на танці. Вони впиралися руками в розчепірені коліна й задоволено роздимали щоки. Матері, в чепчиках на високих зачісках, склавши руки під грудьми й схиливши набік голови, дивилися, як веселилась молодь. На естраді, спорудженій під найдовшою стіною в залі, показували своє вміння музиканти. Там була навіть сурма; вона сурмила обережно, наче боялася власного голосу, та однаково раз по раз зривалася… Декотрі пари, погойдуючись, кружляли в танці, а декотрі рука в руку походжали по залі. Всі були одягнені не по-бальному, а так, як одягаються, вбираючись у неділю на прогулянку: кавалери в скроєних по-провінційному костюмах, які вони, видно, берегли в будень, а дівчата в легеньких світлих сукнях з букетиками польових квіток на грудях. Було в залі й кілька дітей, що теж танцювали

на свій лад, навіть коли замовкала музика. Розпорядником і диригентом балу був якийсь довготелесий чоловік у сюртучку, схожому на ластів'ячий хвіст, провінційний лев з моноклем в оці і накрученим волоссям, поштовий службовець абощо, живе втілення комічного героя з данського роману. Кваплячись, пітніючи, весь віддавшись своїй справі, він бігав по залі, метляючи полами сюртучка, встигав скрізь, був одночасно і тут, і там. Хода в нього була дивна: він спершу ефектно ступав на носок, а тоді вже опускав п'яту, ставлячи ноги в гладеньких, гостроносих штиблетах навхрест одну до одної. Він вимахував руками, давав указівки, щось гукав музикантам, плескав у долоні, і біля шиї в нього майоріли кінці великого яскравого банта, прикріпленого на плечі як ознака його особливих повноважень; час від часу він повертав голову й ніжно поглядав на той бант.

Так, вони були тут, ті двоє, що сьогодні, осяяні сонцем, пройшли перед Тоніо Креґером, він знов побачив їх і аж здригнувся з радощів, помітивши майже обох зразу. Ось стоїть Ганс Гансен, зовсім близько від нього, біля самих дверей; розставивши ноги й трохи нахилившись уперед, він спокійно їсть великий шматок торта, тримаючи долоню коло підборіддя, щоб не розсипати крихт. А он там, під стіною, сидить Інґеборґ Гольм, білява Інґа, і до неї якраз підлетів, метляючи полами, розпорядник, щоб запросити її до танцю; він уклонився їй, одну руку заклавши за спину, а другу граціозно притисши до грудей. Та вона похитала головою і пояснила, що дуже задихалась і повинна трохи відпочити, після чого розпорядник сів поруч з нею.

Тоніо Креґер дивився на тих, кого він любив колись такою болісною любов'ю, на Ганса й Інґеборґ. Вони викликали в нього однакове і таке сильне почуття не через якісь особливі прикмети, властиві тільки їм, і не через те, що в них була схожа манера одягатися, а тому, що обоє були тієї самої раси, того самого типу, належали до тієї породи світлих, блакитнооких, білявих людей, які породжують уявлення про чистоту, безтурботність, веселість, про горду й просту цнотливість… Він дивився на них, бачив, як Ганс Гансен, широкоплечий і вузький у стегнах, такий же здоровий і стрункий, як і колись, стояв у своєму матроському

костюмі, бачив, як Інґеборґ весело засміялася, схилила набік голову, якось по-своєму піднесла до потилиці руку, не дуже вузеньку, не вельми тендітну, майже дитячу руку, блиснувши ліктем, з якого зсунувся тендітний рукав, — і раптом туга за батьківщиною так боляче стиснула йому груди, що він мимоволі відступив ще далі в темряву, щоб ніхто не побачив, як сіпається його обличчя.

"Хіба я забув вас? — питав він себе. — Ні, я ніколи вас не забував — ні тебе, Гансе, ні тебе, білява Інґо! Це ж для вас я працював, і коли мене винагороджували оплесками, я потай озирався, чи не було й вас серед тих, хто плескав... Чи ти прочитав "Дон Карлоса", Гансе Гансене, як обіцяв мені біля хвіртки? Не читай його! Я вже не вимагаю цього від тебе. Нащо тобі король, який плаче, що він самітний? Не треба, щоб твої ясні очі затуманювались, щоб їх затягала мрійлива імла від читання віршів і від меланхолії... Бути таким, як ти! Почати все спочатку, вирости схожим на тебе, чесним, веселим і щирим, правильним, добропорядним, у згоді з Богом і людьми, оточеним любов'ю таких же простодушних щасливців, узяти собі за дружину тебе, Інґеборґ Гольм, і мати такого сина, як ти, Гансе Гансене, жити вільним від прокляття пізнання і творчих мук життям, кохати й тішитися своєю блаженною буденністю!.. Почати все спочатку? Ні, це нічого не дасть. Усе знов піде своєю колією, — буде так, як було. Бо дехто з необхідності збивається на манівці, бо для нього взагалі не існує рівної дороги".

Музика затихла, в перерві почали розносити перекуску. Поштовий службовець забігав по залі з тацею, повною паштету з оселедців, особисто обслуговуючи дам; перед Інґеборґ Гольм він навіть опустився на одне коліно, і вона почервоніла з утіхи.

Тепер у залі все-таки помітили підглядача за дверима, і милі, розпашілі обличчя почали обертатися в його бік з холодним, запитливим виразом; проте він не пішов з веранди. Інґеборґ і Ганс також майже одночасно ковзнули по ньому поглядом з такою байдужістю, що її можна було сприйняти майже як зневагу. Та раптом він відчув, що хтось дивиться на нього пильно й невідступно. Він повернув голову, і погляд

його зразу ж зустрівся з тим, що він відчув на собі. Недалеко від нього стояла дівчина з блідим вузеньким тонким обличчям, на яке він звернув увагу вже раніше. Вона мало танцювала — кавалери не дуже її запрошували — й самітно сиділа під стіною, суворо стиснувши уста. Тепер вона теж стояла сама. Вона була одягнена в легеньку сукню, як і решта дівчат, але крізь прозору тканину просвічували гострі, кволі плечі, а худа шия заходила в них так глибоко, що мовчазна дівчина здавалася майже горбатою. Руки в тоненьких рукавичках вона тримала перед пласкими грудьми, ледь торкаючись пальцями до пальців. І, схиливши голову, спідлоба дивилася на Тоніо Креґера чорними, вологими очима. Він відвернувся…

Тут, зовсім близько від нього, сиділи Ганс і Інґеборґ. Ганс підсів до неї — може, то була його сестра, — вони їли й пили серед інших червонощоких своїх земляків, гомоніли, веселилися, дзвінкими голосами дражнили одне одного й реготали на всю залу. Може, підійти до них ближче? Звернутися до нього чи до неї з якимось жартом, першим, який спаде на думку, і їм тоді доведеться хоча б усміхнутися у відповідь? Та усмішка зробила б його щасливим, він мріяв про неї; задоволений, він вернувся б до себе в кімнату, свідомий того, що між ними постала хоч якась близькість. Він думав, що б його сказати, та коли надумав, сказати в нього не вистачило відваги. Та й однаково вийшло б те, що завжди: вони б не зрозуміли його, холодно вислухали б його слова. Бо його мова не була їхньою мовою.

Ось, здається, знов мають початися танці. Поштовий службовець розвинув бурхливу діяльність. Бігає по залі, вимагає, щоб кавалери запрошували дам, разом з кельнером прибирає чарки і відставляє вбік стільці, дає накази музикантам і підштовхує в плечі незграб, що не знають, куди їм дітися. Що тут буде? Пари стають по чотири і утворюють каре. Від страшного спогаду Тоніо Креґер червоніє. Зараз почнеться кадриль.

Заграла музика, і пари, вклоняючись, почали сходитись і розходитись. Поштовий службовець керував кадриллю і — Господи

Боже! — давав указівки французькою, надзвичайно вишукано вимовляючи носові звуки. Інґеборґ Гольм танцювала біля самого Тоніо Креґера, в крайньому від дверей каре. Вона рухалась перед ним туди й сюди, вперед і назад, то плавно посувалася, то кружляла, мов вихор, часом до нього долинав запах, що йшов від її кіс, а може, від легкої сукні, і він заплющував очі, охоплений давно знайомим почуттям, аромат і терпкий чар якого був з ним усі ці дні і яке тепер знов сповнило його солодкою мукою. Що ж це таке? Туга? Ніжність? Заздрість, самозневага?.. Moulinet des dames! Ти сміялася, білява Інґо, сміялася з мене, коли я танцював moulinet і так жахливо осоромився? А чи тепер, коли я став, можна сказати, славнозвісною людиною, ти також сміялася б з мене? Так, сміялася б, і тричі б мала рацію! Навіть якби я сам створив Дев'яту симфонію, "Світ як воля і уявлення" і "Страшний суд" — ти однаково мала б право сміятися…

Він дивився на неї, і в його пам'яті ожив рядок вірша, якого він давно вже не згадував і який, проте, був йому такий знайомий і близький: "Хай я засну, а ти йди в танок". Як він розумів по-північному меланхолійне, наївно незграбне почуття, що промовляло з цього рядка. Заснути… Намагатися просто й повно жити почуттям, яке ліниво й солодко дрімає саме в собі, якому необов'язково ставати дією, танцем, і все-таки танцювати, спритно і впевнено танцювати серед ножів важкий і небезпечний танець мистецтва, ніколи не забуваючи принизливого протиріччя, закладеного в тому танці, танцювати, коли твоє серце сходить любов'ю… Раптом у залі все завирувало. Каре розпалися, і танцюристи, підстрибуючи і притупуючи, закружляли по колу. Під шалено швидкий темп музики пари пролітали повз Тоніо Креґера, кваплячись, випереджаючи одна одну, важко дихаючи і сміючись. Ось одна, кружляючи, підхоплена загальним темпом, наближається до дверей. У дівчини бліде, тонке обличчя і худі, надто високі плечі. І раптом, уже зовсім близько від нього, бліда дівчина перепиняється, ковзається і падає… Падає з усього розгону, так, що стає аж страшно за неї, і тягне за собою кавалера. Той, видно, добре вдарився, бо навіть забув про свою даму. Підвівшись, він скривився й почав розтирати коліно, а дівчина, мабуть, зовсім оглушена падінням, лишилась лежати

на підлозі. Тоді Тоніо Креґер виступив з темряви, взяв її за руки і обережно підняв. Налякана, збентежена, нещасна, вона підвела на нього очі, і враз її тендітне обличчя вкрилося легеньким рум'янцем.

— Tak! O, mange tak![9] — мовила вона, дивлячись на нього знизу вгору чорними, вологими очима.

— Не танцюйте більше, панно, — лагідно сказав він. Потім ще раз оглянувся на тих, на Ганса й Інґеборґ, і залишив залу. Пройшовши через веранду, він піднявся до себе в кімнату.

Він був сп'янілий від свята, в якому не брав участі, стомлений ревністю. Все було, як колись, точнісінько так, як колись! З розпашілим обличчям, він стояв у темному кутку, страждаючи через вас, білявих, життєрадісних, щасливих, і потім самітний пішов геть. Хтось мусить прийти до нього! Мусить прийти Інґеборґ, мусить помітити, що його немає, мусить непомітно вийти слідом за ним, покласти руку йому на плече й сказати: "Ходімо до нас! Не сумуй! Я кохаю тебе!.." Але вона не прийшла. Такого не буває. Так, усе було, як тоді, і він був щасливий, як тоді. Бо серце його жило. А що ж було весь той час, поки він ставав тим, чим був тепер? Заціпеніння, порожнеча, крига і — дух! І мистецтво!..

Він роздягся, ліг, погасив світло й почав нашіптувати в подушку двоє імен, кілька цнотливих північних складів, що для нього означали його справжню, первісну любов, його страждання і його щастя, його життя, просте і щире почуття, батьківщину. Він озирався назад, на роки, прожиті відтоді до сьогоднішнього дня, згадував безпутні пригоди своїх почуттів, нервів і думок, бачив самого себе, змученого іронією і потугами духу, спустошеного й паралізованого пізнанням, витонченого, зубожілого, виснаженого холодною, вишуканою екзальтацією, заблуканого, знесиленого, змордованого, хворого, бачив своє нестримне борсання від однієї кричущої крайності до другої, від святості до хіті, борсання, що викликало тяжкі докори сумління, — і плакав від каяття й туги за батьківщиною.

Навколо було тихо й темно. Але знизу, заколисуючи його, долинала приглушена, солодка, банальна мелодія життя.

—

Тоніо Креґер продовжував жити на півночі і, виконуючи обіцянку, писав листа своїй приятельці Лизаветі Іванівні:

"Люба Лизавето з далекої Аркадії, до якої незабаром повернусь і я! Ось нарешті щось схоже на лист, але він Вас, мабуть, розчарує, бо я в ньому викладатиму надто загальні думки. Не тому, що не маю чого розповісти: по-своєму я тут дещо пережив. Удома, в моєму рідному місті, мене хотіли навіть заарештувати… Але про це я розповім Вам усно. В мене тепер бувають дні, коли мені приємніше, за добрим давнім звичаєм, виголошувати загальні думки, аніж розповідати історії.

Чи Ви ще пам'ятаєте, Лизавето, як колись назвали мене міщанином, що збився на манівці? Ви назвали мене так тоді, коли я, після інших необачних освідчень, признався Вам у своїй любові до того, що я називаю життям; і ось я питаю себе, чи Ви знали, що були дуже близькі до правди, що моя міщанська сутність і моя "любов до життя" — це те саме? Мандрівка дала мені нагоду задуматись над цим…

Мій батько, Лизавето, був людиною північного темпераменту: задумливий, статечний, по-пуританському чемний, схильний до меланхолії; мати ж, у жилах якої текла змішана екзотична кров, була вродлива, хтива, наївна, безтурботність у неї поєднувалася з палкістю й імпульсивною розбещеністю. Безперечно, таке поєднання крові ховало в собі великі можливості і — велику небезпеку. Вийшло з цього ось що: міщанин, який заблукав у мистецтво, людина богеми, яка тужить за добрим вихованням, митець з нечистим сумлінням. Бо це моє міщанське сумління змушує мене в усьому, що має зв'язок з мистецтвом, у всьому винятковому й геніальному бачити щось глибоко двозначне, глибоко підозріле, глибоко сумнівне, це воно сповнює мене ніжністю, майже

любов'ю до всього простого, щирого, приємно-нормального, пересічного й добропорядного.

Я стою між двома світами, в жодному не почуваю себе вдома, і тому мені доводиться тяжко. Ви, митці, називаєте мене міщанином, а міщани хочуть мене арештувати... І я не знаю, що дужче мене ображає. Міщани дурні; але вам, шанувальникам краси, які звинувачують мене у флегматичності і у відсутності палких прагнень, треба пам'ятати: є мистецтво таке глибоке, таке первісне і фатальне, що для нього нема нічого солодшого і бажанішого, як блаженна буденність.

Я захоплююсь холодними і гордими митцями, що шукають пригоди на стежках великої, демонічної краси і зневажають "людей", але не заздрю їм. Бо коли з літератора щось і може зробити поета, то це якраз моя міщанська любов до всього людського, живого, звичайного. Від неї походить усе тепло, вся доброта, весь гумор, і мені навіть здається, що це і є та любов, про яку в Святому Письмі сказано, що людина може говорити мовою людською і ангельською, та без любові голос її однаково буде лише гудінням міді і брязкотом кімвала.

Те, що я зробив, — ніщо, дуже мало, те саме, що ніщо. Я зроблю щось краще, Лизавето, обіцяю Вам. Поки я пишу, в кімнату до мене долинає шум моря, і я заплющую очі. Я дивлюся у ще не народжений примарний світ, який хоче, щоб я надав йому ладу й форми, бачу натовп тіней від людських постатей, які махають мені руками, щоб я зняв з них закляття і врятував їх; серед них є трагічні, є смішні, а є трагічні й смішні водночас, — і я дуже люблю їх. Але найглибша і найпотаємніша моя любов належить білявим і блакитнооким, живим, щасливим, приязним і звичайним.

Не ганьте цю любов, Лизавето: вона добра й плідна. В ній є туга, і сумна заздрість, і легенька зневага, і повно невинного блаженства".

Примітки

1

Маю честь відрекомендуватися, моє прізвище Кнаак... (Франц.).

2